

Paşukanis ve Sönümlenmeci Hukuk Kuramı

Onur Karahanoğulları

Giriş

Evgeni Bronislavoviç Paşukanis ile 2000 yılının baharında Paris'te La brèche adlı kitapçıkta tanıştım. Elbette kendisiyle değil. 1937 Ocak ayında ortadan kaldırılan Paşukanis'in varlığından haberdar olmaktan söz ediyorum. La brèche sol yayınların satıldığı bir kitapçı, Troçkist çizgide. Kitapçıları dolaşıyor, idare hukukuna ve hukuk kuramına ilişkin kitapları inceliyor, alıyordu. Bu solcu kitabıevinde de Marksist hukuk yaklaşımına sahip kitaplar olup olmadığını sordum. 1970 baskı bir kitap, *La théorie générale du droit et le Marxisme*¹'i indirdiler üst raftan. Kitabı ilk okuduğumda, Paşukanis'in ve *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*² kitabıının Ekim Devrimi'nin gelişimi içindeki önemini ve Marksist siyasal akımlar içindeki yerini bilmiyordum. Kitapta da buna ilişkin doğrudan göndermeler yoktu. Kitaptaki "Sosyalizm gelişse de sosyalist hukuk olmayacağı" tezi benim için şartlıydı. Rusça ikinci baskının (1926) önsözünde yoldaşlarından gelen eleştiriye yanıt vermesi ve daha da önemlisi kitabı üçüncü baskısında (1927)³ Sovyetleri

¹ Evgeny B. Paşukanis (1970) *La Théorie générale du droit et le marxisme*, Traduction de Jean-Marie Brohm, Paris: Études et documentation internationales (ÉDI); küçük boy, 176 sayfalık bir kitap. Jean-Marie Vincent'in ve Karl Korsch'un sunuşlarını çıkarırsak Paşukanis'in metni 150 sayfa kadar.

² Evgeny B. Paşukanis (2011) *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, Çeviren Onur Karahanoğulları, İkinci Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları (Birinci Baskı, Haziran 2002). "Hukuk Genel Kuramı ve Marksizm" kitabı adı için daha uygun bir çeviri olabilirdi, ancak yayinevi tarafından benimsenmemiştir. Bu yazında kitabı *Hukuk Genel Kuramı* olarak anılacaktır.

³ Gerek Fransızca çeviri gerekse buna dayanan Türkçe çeviri ikinci baskıyı temel almaktadır. Kitabın üçüncü baskısının İngilizcesi için bkz. E. B. Pashukanis (1951) *The General Theory of Law and Marxism*, J. Hazard (ed.) *Soviet Legal Philosophy*, Translated by Hugh W. Babb, Cambridge: Harvard University Press.

emekçi devlet kapitalizmi olarak nitelemiş olmasını bir hata kabul edip proletarya diktatörlüğü nitelemesini tercih etmesi kitabın siyasal çatışmalarda bir yeri olduğunu ve Paşukanis'in de farklı bir konumlanışı bulunduğuun işaretleri idi. Daha sonra başvurduğum kaynaklar Sovyetlerde savaş komünizmi, yeni ekonomi politikası (NEP),^{*} kolektivizasyon, tek ülkede sosyalizm ve sol muhalefetin tasfiyesi bilinmeden Paşukanis'in ve *Hukuk Genel Kuramı*'nın Marksist kuram ve siyasal çatışmalardaki yerinin anlaşılamayacağını gösterdi. Devrim sonrasında devletin sökümlenip gideceği, yeni bir hukuk yaratılmayacağı, devletle birlikte hukukunda sökümleneceği tezine sahip bir kitabı söz konusu olan ve yazarı da Stalin rejimi tarafından Troçkist hain olarak damgalanarak ortadan kaldırılmıştı. Bu tarih-sel bağlamı öğrendikten sonra, Troçkist çizgide bir yazarın tanıtım yazısıyla, L. Troçki'nin eserlerini basan bir yayinevinden çıkışmış bir kitaba Troçkist hareketin kitabevinde rastlamış olmak şartı degildi. Bununla birlikte Paşukanis'in yaşamı ve *Hukuk Genel Kuramı* kitabından sonra yazdıklarını incelenince durumun bu denli yalnız olmadığı ortaya çıkyordu. Kendisi de J. Stalin'in bir kurbanı olan Paşukanis, *Hukuk Genel Kuramı*'ndaki tüm temel tezlere ters biçimde Stalin'in hizmetinde yer almış, sol muhalefetin tasfiyesine ve Stalinist rejimin kuruluşuna destek vermişti. Stalin-Troçki kavgasının, bu yarılmadan köken alan siyasal çizgilerin hiç bitmeyen kavgalarının tüm yükünü Marksizm ve hukuk ilişkisini verimli biçimde kurmuş olan Paşukanis'in *Hukuk Genel Kuramı*'nın üzerine yıkmak tehlikesi söz konusuydu. Bu nedenle Paşukanis'in yaşamını ve Sovyetlerde hukuk kuramının oluşumunu inceleyen bir çalışma yapmaktan özel olarak sakındım.

Bu yazının ilk bölümünde Ekim Devrimi tarihinden, Avrupa devrimlerinin gerçekleşmemesinden sonra devrimin aldığı yönelimden, V. I. Lenin'in ölümü sonrası Stalin'in iktidarı ele geçirmesinden vb. kaynaklanan büyük tartışmalardan olabileceğince sakınılarak Paşukanis'in hukukçuluk tarihi ele alınacaktır. İkinci bölümde *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* kitabı -bundan sonra *Hukuk Genel Kuramı* olarak anılacaktır- kısa değerlendirmelerle özetlenecektir. Amaçlanan bir kitap incelemesi değil, kitabı okumaya yönlendirecek ve yardımcı olabilecek bir altyapı oluşturmaktır.⁴ Bu nedenle yorumlar sınırlı tutulmaya çalışılmıştır. Bu aşamada Paşukanis'in yöntemini tartışmaktan çok aktarmak önem taşımaktadır.

Kitap, yazarından ve yazarının iktidarın kullanılmasında almış olduğu rolden bağımsız bir anlam ve öneme sahiptir;⁵ yazıldığı dönemden ve yazarının siyasal yaşamından ayrı olarak değerlendirilebilir. *Hukuk Genel Kuramı*, devrim sonrasına

* Novaya Ekonomicheskaya Politika, en.

⁴ 2002 yılında 1000 adet olarak basılan kitabın ancak 2011 yılında ikinci baskısını yapabilmesi kitabın tanınmadığını, okunmasının güç olduğunu, yararlı bulunmadığını veya hukukçuların Marksizmin hukuku anlamakla ilgili olamayacağını düşündüklerini gösterebilir.

⁵ Böyle bir yaklaşımı sahip ve Paşukanis'in *Hukuk Genel Kuramı* eserilarındaki en geniş inceleme için bkz. Léon Loiseau (2002) "Directions pour une Approche Marxiste du Droit: La Théorie général du droit d'E.B. Pachukanis", *Actuel Marx en ligne*, Sayı 16; Paşukanizm yaratmaya çalışan ve güçlü sonuçlara varan bir çalışma için bkz. R. Koen (2011) "In Defence of Pashukanism", *PER/PELJ*, Cilt 14, Sayı 4.

ilişkin değil, kapitalizme ilişkindir. Kitabın tarihsel bağlamı sosyalizm değil, kapitalizmdir. Sosyalizm kurulurken hukukun nasıl bir biçim ve işlev alacağına ilişkin tartışmalarda elbette işlevlidir. Ancak *Hukuk Genel Kuramı*'nın asıl değeri kapitalist toplumsal formasyonda hukukun çözümlenmesindeki katkısıdır.

Sönümlenmeci Ekolün Militan Kuramcısı

Halk Düşmanı Bir Sovyet Adalet Komiser Yardımcısının Kısa Özgeçmişİ (1891-1937)

Evgeni Bronislavoviç Paşukanis⁶ 23 Şubat 1891'de Litvanya'da doğdu.⁷ Öğrencilik yıllarda Petersburg'daki devrimci öğrenci hareketi içinde etkindi.⁸ 1908 yılında on yedi yaşındayken Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne katıldı. St. Petersburg Üniversitesi'nde öğrenci iken Çar Karşıtı Hareket'te yer aldı. 1910 yılında tutuklandı ve sürgüne mahkûm edildi. Eğitimini Münih Üniversitesi'nde hukuk ve siyasal iktisat alanında tamamladı. 1914 yılında Duma'daki Bolşevik grubun savaş karşıtı bildirisini hazırlayanlar arasındaydı. 1917 yılında kısa bir süre Menshevik Enternasyonalist hareket içinde yer aldı. 1918'de Bolşevik Parti'ye katıldı ve Moskova bölgesinde parti çalışması yaptı. Moskova'daki ilk halk yargıcı ve daha sonra Parti Merkez Yürütmeye Komitesi'ne bağlı olan İstinaf Mahkemesi'nin üyesi oldu. Moskova Sovyet Halk Yargıcıları Presidiyumu'nda görev yaptı. 1920 yılında Adalet Komiserliği'nde görev aldı, 1920-1923 yılları arasında Dış İlişkiler Halk Komiserliği'nde danışman olarak çalıştı.⁹ 1924'te Komünist Akademi'ye geçti, hukuk bölümünün yardımcı örgütlenme sorumlusu oldu. Burada verdiği konferanslar 1924'te yayımlanan *Hukuk Genel Kuramı*'nın temelini oluşturdu. Kitabı yayıldığında Paşukanis, Komünist Akademi'nin Stučka'nın* başkanlığındaki Devlet ve Hukuk Bölümü'nün ve yine akademinin Sovyet Kuruluşu Enstitüsü'nün üyesiydi. Daha sonra bu birimlerin yürütme kuruluna üye seçildi ve Devlet ve Hukuk Genel Kuramı alt komitesinin başkanlığına getirildi. 1925 yılında yeni çıkan *Hukuk Devrimi Dergisi*'nin editörü oldu ve derginin ilk sayısında Lenin'in hukuk anlayışını ele aldığı bir yazısı yayımlandı. 1926 yılında Moskova Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde ve Komünist Akademi'nin üniversite sonrası okulu olan Kızıl Profesörler Enstitüsü'nde görev aldı. 1926 yılında Sovyet Ansiklopedisi'nin hukuk editörü görevine getirildi. 1927 yılında Akademi'nin sürekli üyeliğine seçildi. Bu

⁶ Adın Rusça yazımı, Евгений Брониславович Пащуканис: ISO 9 koduyla çevirimiyazımı, Evgenij Bronislavoviç Paşukanis; İngilizce'de yaygın yazımı, Evgeny Bronislavovich Pashukanis.

⁷ C. J. Arthur (2003) "Editor's Introduction", E. B. Pashukanis, *The General Theory of Law & Marxism*, İlkinci Baskı, New Jersey: Transaction Publishers içinde, s. 10.

⁸ Eugene Kamenka ve Alice Erh-soon Tay (1970) "The Life and Afterlife of a Bolshevik Jurist", *Problems of Communism*, Cilt XIX, s. 72-79. Yazarlar Paşukanis hakkındaki bu bilgilerin bir bölümünün, Mart 1968'de yapılan anma toplantılarında Ratner tarafından yapılan konuşmanın basılı metninden alındığını belirtmektedirler (s. 73/dpn. 2).

⁹ Michael Head (2004) "The Rise and Fall of a Soviet Jurist: Evgeny Pashukanis and Stalinism", *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, Vol. XVII, No. 2, s. 275.

* Peter Stučka (1865-1932), Letonyalı Sovyet siyaset adamı, *en*.

yıl kitabı Moskova'da üçüncü baskısını yapmış, İngilizce, Fransızca, Almanca, Japonca ve Sırpça'ya çevrilmişti. 1928'de Enstitü'nün rektör yardımcısı oldu, 1932-1934 yılları arasında uluslararası hukuk dersleri verdi.¹⁰ 1929 yılında resmi hukuk kuramının en üst temsilcisi konumundaydı.¹¹ 1931 yılından itibaren etkili bir kurum olan Sovyet İnşası ve Hukuk Enstitüsü'nün ve onun *Hukuk Kuramı* dergisinin yöneticiliğini yaptı. 1936 Anayasasının (Stalin Anayasası) hazırlanmasında görev aldı.

1936 yılında Adalet Komiseri Vekilliği'ne getirildi ve Sovyet Bilimler Akademisi sürekli üyeliğine önerildi. Ama resmi açıklamalara göre Adalet Komiseri N. V. Krilenko ile birlikte aniden “karşı-devrimci Troçkist-Buharinist asalak” ve “faşist ajan”a dönüştü ve NKVD (İçişleri Halk Komiserliği [Siyasi Polis]) tarafından Ocak 1937'de yargılanmadan öldürüldü.¹² “Maskesi düşürülmüş bir hain ve yıkıcı”, Troçkizm ve Buharinizm müttefiki, hukuku iktisadi kategorilere batırarak sosyalist hukuk ve sosyalist yasallığın tasfiyecisi olarak suçlandı. Yargılanmış olduğuna ilişkin herhangi bir veri açığa çıkmamış olduğu gibi, ölüm tarihi ve biçimini konusunda da bilgi bulunmamaktadır.

Paşukanis 1924'ten başlayarak akademide gelişen hukuk ekolünün sert kanadını temsil ediyordu. Stučka ve Paşukanis'in öncüsü olduğu bu anlayış, daha sonra *meta mübadelesi kuramı* olarak adlandırılmıştır.¹³ Paşukanis kendi kuramı için bu adlandırmayı kullanmamaktadır. Paşukanis'in hukuk kuramını ve onun öncülerinden olduğu hukuk ekolünü adlandırmak için meta mübadelesi kuramı yerine *sö-nümlenmeci hukuk kuramı* kavramını kullanacağız.

Söz konusu ekolün diğer temsilcisi Stučka (Pēteris Stučka)¹⁴ devrim sonrasında ilk adalet komiseridir. Paşukanis'in tasfiyesinden çok önce 25 Ocak 1932'de

¹⁰ William E. Butler (1976) "Soviet International Legal Education: The Pasukanis Syllabus", *Review of Socialist Law*, s. 82, s. 79-102; Hazard tarafından Paşukanis'in temel eserlerinden sayılan 1935 tarihli Uluslararası Hukuk İncelemeleri adlı bir kitabı da bulunmaktadır; John N. Hazard (1957) "Pashukanis is no Traitor", *American Society of International Law*, Cilt 51, Sayı 2, s. 387.

¹¹ Head, "Stučka'yı geride bırakarak" saptamasını eklemektedir. Head, "The Rise and Fall of a Soviet Jurist...", s. 276

¹² Head, "The Rise and Fall of a Soviet Jurist...", s. 275

¹³ Meta mübadelesi kuramı adlandırmamasına rastladığımız ilk kaynak 1949 yılına ait. Fuller, kaynak göstermeden Paşukanis'in kuramının bu biçimde adlandırılduğumu savuyor; Leon L. Fuller (1949) "Pashukanis and Vyshinsky: A Study in the Development of Marxian Legal Theory", *Michigan Law Review*, Sayı 47, s. 1159 (1157-1166). Fuller'in kitabına ilişkin saptamları övgü dolu: "Paşukanis bu kısa kitabında meta mübadelesi olarak adlandırılan Marksist hukuk kuramını açıklık ve tutarlılıkla geliştiriyor. Çalışması Marksizmin en iyi geleneği içinde. (...) Bu, temel tezine ikna olmasa da açık düşünçeli her akademisyenin yararlanabileceği bir çalışma."

¹⁴ "14 Ağustos 1865'te Riga'da, çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Stučka, yirmili yaşlarına girdiğinde devrimci etkinlikte bulunmaya başlamıştı. 1888-1897 yılları arasında Letonya Sosyal Demokrat Gazetesi'nin editörlüğünü yürüttü. 1897 yılında Gazetesi kapatıldığında, Yukarı Volga'da Vyatka Guberniya'ya beş yıllık sürgüne gönderildi. Sürgünden sonra siyasal faaliyetlerine döndü ve 1907 yılında Petersburg'a geçti. 1917 yılında Çar'ın tahtan çekilmesiyle Petrograd Sovyeti'ne girdi. Mart 1918'de yeni Cumhuriyetin Adalet Komiseri oldu. (...) Stučka, Sovyet yazarları tarafından Bolşevik amaçlara hasım olduğu düşünülen Adalet Komiserliğini bir kriz döneminde devalmamıştır. ... Stučka görevi sırasında Komünist Akademî'nin *Devlet ve Hukuk Genel Kuramı Bölümü*'nü örgütlemiştir. Bu bölüm, 1929 yılında Komünist Akademî'nin Sovyet Kuruluş ve Hukuk Enstitüsü'ne dönüsecek, 1937 yılında da yeniden isim değiştirerek SSCB Bilimler Akademisi Hukuk Enstitüsü adını alacaktır.", John N. Hazard (2003) "Tarihsel Deney: Ekim Devrimi Sonrası Sovyet Hukuk Kuramının Oluşumu", Çeviren Onur Karahanoğulları, *Praksis*, Sayı 10, s. 279-300.

yaşama veda etmiştir. Stučka ölene kadar Paşukanis'in hem kuramsal çalışmalarında hem de akademide destekçisi ve koruyucusu olmuştur. Aynı zamanda Paşukanis'e yönelik temel eleştiriler de getirmiştir. Paşukanis devletin ve hukukun sökümleneceği görüşünü yalnızca özel hukukla sınırlı tutmayıp ceza hukukuna ve diğer hukuk alanlarına da uygularken, Stučka sökülenme tezini bu genişlikte benimsemediği gibi devrim sonrasında sosyalist hukukun var olduğunu kabul ediyor. ¹⁵ Paşukanis Sovyetlerdeki hukukun sosyalist nitelik taşımadığını, devrim sonrası hukukun, niteliği gereği burjuva hukukun devamı olduğunu savunuyordu.¹⁶

1932'den başlayarak Stalinci görüşü temsil eden hukukçulardan eleştiri almaya başlayan Paşukanis bunlara kuramında düzeltmeler yaparak yanıt vermeye çalıştı. Bununla birlikte, kuramının temelini oluşturan kapitalist üretim ilişkilerinin taşıyıcısı olan mübadele ilişkileri aşıldıkça bunların biçimini hukukun da devlette birlikte sökümlenip gideceği, yeni bir düzenleme biçimine geçileceği görüşünden hiçbir zaman vazgeçmedi; Stalin'in devlet ve hukukun sosyalist nitelik kazanmış olduğu, dolayısıyla süreklilik kazandığı görüşünü benimsememi. Ortadan kaldırılmasına da bu neden oldu.

Ortadan Kaldırılmasından Sonra Gerçekleştirilen Tasfiye: Paşukanis'in Etkisinin Kazınması

1937 bahar döneminde Moskova Hukuk Kurumu'ndan (fakültesinden) mezun olmayı bekleyenlere mezuniyetin ertelendiği ve sonbahar döneminde yeni başlayacak öğrencilerle birlikte ilk yıl eğitimini yeniden almaları gerektiği bildirildi. Bu yıllarda kurumda öğrenci olan ABD vatandaşı Hazard'ın bir söyleşisinde aktardığına göre temel hukuk dersi olan devlet ve hukuk kuramını Paşukanis'le birlikte tasfiye edilen M. Dotsenko'dan almışlardı ve Paşukanis tarafından hazırlanmış bir ders kitabı kullanmışlardır. Şimdi bu dersi yeniden almaları isteniyordu. Ders yeniden verildi. Kısa sürede yeni bir kitap hazırlamak olanaklı olmadığından yeni hocaları A. K. Stalgeviç dersi kitap kullanmadan işledi.¹⁷ Öğrencileri Paşukanis'in tasfiye edilmiş olduğunu ilk derste hocaları ondan *vrag naroda* (*halk düşmanı*) diye söz edince anladılar.¹⁸

Paşukanis'in Ocak 1937'de öldürülmesi basitçe zararlı görülen bir aydından kurtulma anlamına gelmiyordu. Hukuk kuramı, temsil ettiği hukuk çizgisi ve bunlardan da önemlisi Sovyet hukuk sistemi ve hukuk öğretimi üzerindeki etkileri de çok hızlı biçimde ortadan kaldırıldı. Yeni bir döneme giriliyordu. Aynı çizginin ılımlı kanadının temsilcisi Stučka zaten 1932'de ölmüştü. Paşukanis ile birlikte

¹⁵ Robert Sharlet (1977) "Stalinism and Soviet Legal Culture", Robert C. Tucker (ed.) *Stalinism. Essays in Historical Interpretation*, New York: Norton içinde, s. 168/dn. 32.

¹⁶ Dragan Milovanovic (2003) "Introduction to the Transaction Edition", E. B. Pashukanis, *The General Theory of Law & Marxism*, İkinci Baskı, New Jersey: Transaction Publishers içinde, s. xvi.

¹⁷ Sharlet, "Stalinism and Soviet Legal Culture", s. 170/dn. 40.

¹⁸ Sharlet, a.g.m., s. 174/dn. 53.

veya ondan bir süre sonra aynı okulun kimi temsilcileri de öldürülüdü. Dotsenko'yu yukarıda belirtmiştık, Adalet Komiseri ve Paşukanis'in destekleyicisi Krilenko da bir yıl sonra ortadan kaldırıldı.¹⁹ 1918 Aile Yasasının mimarı A. G. Goikhbarg ve Halk Denetçiliği üyesi A. A. Solts akıl hastanelerine yatırıldılar; çok sayıda hukukçu, cezaevlerinde ve kamplarda öldü, öldürüldü.²⁰

Tasfiye elbette daha temel bir değişikliğin parçasıydı. Soğuk ve sağ muhalefeti temizleyen Stalinci çizgi, dünya devriminden, devletin ortadan kaldırılması tezinden vazgeçmiş/vazgeçmek zorunda kalmış, tek ülkede sosyalizm inşası ve barış içinde birarada yaşama hedeflerine yönelmişti. Devlet ve hukuk, sosyalist içerikle güçlü biçimde kurulacaktı. Paşukanis'in, ekolünün ve hukuk uygulaması üzerindeki etkilerinin tasfiyesi bunun gereklerinden biriydi. Tasfiyeye uğramakta olan Paşukanis çizgisinin de NEP'den çıkışta, zengin köylü sınıfı karşı mücadele, kolektifleştirmeler ve siyasi tasfiyelere dayanan yine Stalinci siyasetle oluşturulmuş olduğu da bir gerçektir. Siyasal dönüşümler aynı zamanda uygulamacı da olan her hukuk kuramı gibi Paşukanis'in yaşamında da belirleyici olmuştur. Paşukanis komünist akademideki, adalet komiserliği ve dışişlerindeki görevleriyle kuramçı olmanın ötesinde bir uygulamacıydı.

Paşukanis'in öldürülmesinin ardından hukuk eğitiminde hocalar, dersler değişmeye başladı. Devrim sonrası hukukunun da burjuva biçim ve içeriğini koruduğu, bu nedenle yavaş yavaş sönümlenip gitmesi gerektiği düşüncesine dayanan tüm hukuk eğitimi yapılandırması ve bununla bağlantılı kuramsal anlayış kökünden sökülmüş atıldı. Zamanında onun hukuk eğitiminden uzaklaştırılmış olduğu derslerin ve hocaların dönüsü başladı. Paşukanis'in belirleyici olduğu dönemde yapmış olduğu etkinin ortaya koyulması için tasfiyesi sonrasında Sovyet hukuk öğretiminde ve uygulamasında gerçekleştirilen yeniden yapılandırma ele alınmalıdır.

Artık dersler Paşukanis'in temel tezleri reddedilerek işlenir olmuşdur. Devlet ve Hukuk dersinin konuları arasında "proletarya diktatörlüğü döneminde hukukun ve devletin sönümleneceği kuramının karşı devrimci niteliği" başlığı eklenmiştir. Ayrıca aynı derste "yıkıcı iktisadi hukuk kavramının maskesinin düşürülmesi" konusu da ele alınır olmuştur.²¹

Hukuk eğitiminden çıkarılmış olan dersler hızla yeniden programlara konuldu.²² Paşukanis'in ortadan kaldırılmasından hemen birkaç hafta sonra Moskova Hukuk Kurumu'nun 1937 bahar dönemi programına özel hukuk dersi konuldu. Yeniden yayımlanan kitapların önsözlerinde ve yeniden koyulan derslerin

¹⁹ Sharlet, a.g.m., s. 172.

²⁰ Wendy Z. Goldman (1993) *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917-1936*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 340.

²¹ Sharlet, "Stalinism and Soviet Legal Culture", s. 170.

²² Sharlet, a.g.m., s. 171; Sharlet bu bilgileri, 1934-1937 yılları arasında Moskova'da hukuk eğitimi alan John N. Hazard'in ders notlarından, o dönemdeki ders programlarından ve ders kitaplarından derlemiştir.

başlarında Paşukanis'in Sovyet hukukuna ne denli kötülük ettiği anlatıldı. Paşukanis özel hukuk derslerini kaldırılmış, onun yerine *iktisadi hukuk* geliştirmiştir. Paşukanis'in ortadan kaldırılmasının hemen ardından yeniden koyulan özel hukuk dersinin öğretim üyesi, iktisadi hukuk kavramının artık olduğunu söyleyerek ve Paşukanis'i özel hukukun gelişimine engel olan zararlı kuramı nedeniyle eleştirek derse başlamıştı. Bir yıl sonra çıkarılan ders kitabının ilk bölümünü de Paşukanis'in iktisadi hukuk kavramının eleştirisine ayrılmıştı.

Ceza hukuku alanı da yenilenmiştir.²³ Bir zamanlar Paşukanis'in yoldaşı olan Adalet Komiseri Krilenko, 1937 yılına kadar egemen olan esnek ve basit kurgulu ceza hukuku anlayışını eleştirek Sovyetler Birliği ceza hukukunun kesin tanımlara dayanan bir ceza sistemine sahip olması gerektiğini savunmuştur. 1937 yılında tüm ülkede okutulmak üzere Ceza Hukuku Özel Hükümler dersi koyulmuş, bu ders için hazırlanan kitabın girişinde Paşukanis'in ve onun çizgisinin ceza hukuku özel hükümlerini ve suçların kesin biçimde tanımlanmasını reddetmiş olması, yıkıcı kuram kabul edilip kınanmıştır. Aynı biçimde 1938'de yayımlanan ceza hukuku genel hükümler kitabında da Paşukanis döneminde suç kavramının reddedilerek bunun yerine toplumsal tehlike kavramının getirilmiş olması eleştirilmiştir. Paşukanis döneminde geliştirilmiş olan *ceza siyaseti* dersinin yerine, 1937 bahar döneminde Ceza Hukuku dersi yeniden koyulmuştur. İlk derste, Paşukanis'in Sovyet hukuk kültürünü burjuva olarak nitelendirmesi ve bir sosyalist hukuk yaratılamayacağını savunmuş olması eleştirilmiştir.

Stučka-Paşukanis döneminde kaldırılamamış olsa da zorunlu teknik kurallar olarak hoş görülp okutulan medeni usul ve ceza usul hukukları, bu çizginin tasfiyesinden sonra yeniden güçlenmiştir.²⁴ Bu derslerin hocaları Paşukanis döneminde tasfiye edilmemişti, onların geri dönüşleri düşüncelerinin dönüşü biçiminde oldu. Paşukanis çizgisinde yer alan ceza usul hukukçusu M. S. Strogoviç kitabıının 1935 baskısında burjuva biçimciliği ve istikrarına karşı yöntemsel esnekliği savunuyordu. Medeni usul hukukçusu A. F. Kleinman kitabıının 1936 baskısında Paşukanis'in *iktisadi hukuk* kavramının önemini vurgulayıp usul hukukunun bunun içinde siyasetin teknik bir aracı olduğunu saptamıştı. Paşukanis'in tasfiyesinden sonra yaptıkları yeni baskılarda ise usul hukukunun basit teknik kurallar olarak nitelendirilmiş olmasını eleştirmişler ve Paşukanis'in yürüttüğü usulün basitleştirilmesi kampanyasının yöntem kuralları konusunda bir nihilizm yarattığını, hukuk uygulamacılarını yanlış yönlendirdiğini ve Sovyet hukukuna saygıyı azalttığını savunmuşlardır.

Paşukanis'in özel hukukun yerine koymaya çalıştığı iktisadi hukukun tasfiyesi sonrası aile hukuku, iş hukuku, kolektif çiflikler hukuku gibi dallarda yeniden

²³ Sharlet, a.g.m., s. 172.

²⁴ Sharlet, a.g.m., s. 175.

canlanma yaşanmıştır.²⁵ Aile hukukundaki dönüşüm²⁶ Haziran 1936'da, Sovyet ailesini güçlendirmek için boşanma ve kurtaja sınırlamalar getiren yasa ile başlamıştı. 1936 yaz döneminde Moskova Hukuk Kurumu ders programına aile hukuku dersi koyuldu. Dersin hocası derslerine “özel hukuk yeterince önemsenmeyince aile hukukunun da altı yıldır unutulmuş olmasını” eleştirecek ve “konutlar sosyalist mülkiyette olabilir, ancak içinde oturanların aralarındaki ilişkileri iktisadi hukuk düzenlemeye” diyerek başladı. 1938 yılında çıkan ders kitabında da Paşukanis'i hedef aldı: “Özel hukuk, iktisadi hukuk içinde eritildi, iktisadi hukuk da sosyalist ekonominin yönetimine ilişkin basit kurallar toplamına indirgendi. Gereksinimleri ve çıkarlarıyla insanların günlük ilişkileri bu kuramsal hukukçuların görüş alanı dışında kaldı.”²⁷ Sorun Paşukanis'in yıkıcı kuramındaydı.

İş hukukunun geri dönüsü 1938'de gerçekleşti.

1936 yaz döneminde öğrenciler (iktisadi hukukun bir parçası olarak kabul edilen) iş hukukunu, işçi ve işverenin çalışmalarını düzenleyen kurallar toplamı olarak öğrenirken, iki yıl sonra hukuk öğrencileri ‘Sovyet sosyalist iş hukukunun Sovyet sosyalist özel hukukunun bir dalı olduğunu ve sosyalist devletin çalışma ilişkilerini, çalışma hak ve yükümlülüklerini, sosyal sigortayı düzenlediğini’ öğreneceklerdi.²⁸

1937 yılına kadar kolektif çiftlik hukuku da yeni bir hukuk dalı olarak kabul edilmemiştir. Toprak hukuku gibi ders programlarından dışlanmıştır. 1938 yılında toprak hukuku ve kolektif çiftlik hukuku sosyalist özel hukukun iki dalı olarak tanımlanarak ders programlarına sokuldu.²⁹ Artık sosyalist hukuk gelişiyordu.

Devlet (anayasa) hukuku 1937 bahar döneminde ve idare hukuku da aynı yılın yaz döneminde Moskova Hukuk Kurumu'nun ders programına yeniden girdi. Bu iki ders altı yıldır okutulmuyordu ve bu nedenle ders malzemesi de bulunmuyordu.³⁰ Devlet (anayasa) hukukunun ilk ders kitabı ceza usul hukuku uzmanı olan A. J. Vişinski tarafından 1938 yılında hazırlandı (Vişinski, Paşukanis ve okulunu tasfiye eden ve Stalin'in istediği hukuk kuramını oluşturan kişidir). İdare hukuku kitabı ise ancak 1940 yılında basıldı. Kitap idare hukukunun konusunu sosyalist mülkiyete dayalı sosyalist idarenin hukuku olarak tanımlıyordu. Anayasa (devlet) ve idare hukuku kitapları basitçe Stalin (1936) anayasasının çözümlemesine, açıklanmasına (şerhine) dayanıyordu.³¹

²⁵ Sharlet, loc cit..

²⁶ “1917 ve 1936 arasında aile konusunda resmi Sovyet siyaseti yüz seksen derecelik bir dönüş yaşadı. Bireysel özgürlüğe ve ailenin sömürülüp gideceğine yönelik başlardaki inanca rağmen dönem ailenin baskıcı biçimde güçlendirilmesi ile kapandı. Benzer yön değişikliği devlet ve hukukta da oldu. 1936 yılında gazeteler güclü Sovyet alesi, güclü devlet ve gelişkin kanunlar için propaganda yapıyordu. Sosyalist aile, sosyalist hukuk ve sosyalist devlet partinin kutsal üçlemesi haline gelmişti.”; Goldman, *Women, the State and Revolution...*, s. 337-338.

²⁷ Sharlet, “Stalinism and Soviet Legal Culture”, s. 175.

²⁸ Sharlet, a.g.m., s. 176.

²⁹ Sharlet, loc cit..

³⁰ Sharlet, a.g.m., s. 177.

³¹ Sharlet, loc cit..

Tasfiye Edilen Sömürmenmeci Hukuk Anlayışının Etkisi Ne Olmuştu?

Bütün bu geri dönüşün nedeni neydi? Sorun, resmi görüşe göre,³² Paşukanis'in yıkıcı kuramı ve bu kurama dayanan örgütlenmeydi; Paşukanis'in kuramlaştırdığı, öğretiminde belirleyici ve uygulamasında yönlendirici olduğu yeni hukuk yapısıydı. *Sömürmenmeci hukuk anlayışı* olarak adlandıracağımız bu anlayışın nasıl geliştirilip yerleştirildiğini inceleyelim.

Devrim sonrası üretim ilişkilerinin dönüşümünde ve devletin yeniden yapılandırılmasında hukukun rolü ve bu gelişmelerin hukukta aldığı biçimler tarihsel belirleyicilerden biri oldu. Paşukanis ve ekolünün öncüsü olduğu hukuk anlayışının devrim sonrası devlet/hukuk yapılandırılmamasındaki yeri konusunda karşıt iki görüş bulunmaktadır. Sharlet'in birincil kaynaklara dayanan çalışmasında³³ ulaşlığı sonuçlar Head'in çalışmalarıyla³⁴ oluşturulan Paşukanis değerlendirmeleri ile uyumsuzdur. Head, Paşukanis'i Sovyet hükümetinin programlarına göre kuram geliştiren ve uygulama yapan bir aygit olarak tanımlamaya çalışmaktadır. Head'e göre Paşukanis'in geliştirdiği hukuk kuramı 1921 yılı Mart'ında resmen ilan edilmiş ve 1920'nin ikinci yarısına kadar uygulamış olan yeni ekonomi politikasının (NEP) hukuk alanındaki gereksinimlerinin bir ürünüdür.³⁵ Sharlet'in değerlendirmesine göreyse Paşukanis'in kuramı ve ekolü NEP eleştirisiyle oluşturulmuştur. Head'in, Paşukanis'e atfedilen anti-Stalinist payesini elinden almak için aşırı çaba sarf ettiğini,³⁶ Stalin kurbanlarının tümünün Troçkist olmadıklarını kanıtlamak için Stalin kurbanı olan Paşukanis'in zamanında Stalin'e nasıl kölece hizmet ettiğini kanıtlamak için gösterdiği çaba Paşukanis'i parti programının hukuk uygulamasındaki³⁷ ve hukuk kuramındaki aygıtı olarak nitelemesine yol açmıştır. Sharlet'in ilk el kaynaklara dayanarak yaptığı çalışmaların sunduğu veriler ve değerlendirmeleri Paşukanis'i anlamak için daha uyumlu bilgiler sunmaktadır.

³² Vişinski ve yandaşlarının Paşukanis ve yandaşlarına tasfiye sonrası yönelik suçlamalar için bkz. Hazard, "Tarihsel Deney...", s. 293-300.

³³ Sharlet, a.g.m..

³⁴ Makalelerinin yanısıra bkz. Michael Head (2008) *Evgeny Pashukanis. A Critical Reappraisal*, Oxfordshire: Routledge-Cavendish; Paşukanis'in eserlerinin İngilizcelerini internette bulmak olanaklı.

³⁵ Head'e göre, Paşukanis'in *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* kitabının (1924) "hemen hemen hiç NEP'ye gönderme yapmása da 1921'de ilan edilen NEP'nin kavramlarıyla ve gerekleriyle biçimlendiğinde şüphe yoktur." NEP'nin serbest piyasa ilişkilerine yönelik tavizleri Paşukanis'i hukuk, burjuva hukuku ile eşleme konusunda yüreklemiştir; Head, "The Rise and Fall of a Soviet Jurist...", s.273. Paşukanis'in hukuk anlayışı, mülkiyet hakkını korumasıyla, NEP döneminin resmi hukuk anlayışı haline gelmiştir; Head, loc cit..

³⁶ Head, Pasukanis'in Batılı yazarlarca anti-Stalinist olarak nitelendirilmeye çalışılmasını da eleştirmektedir. Head'e göre bu yazarlar "Vişinski gibi Stalin'in baltaları karşısında Paşukanis'i daha ortodoks, hakiki, entelektüel veya daha insancıl bir Marksist" olarak tanımlamaya çalışmaktadır ki bu gerçekçi değildir; Head, a.g.m., s. 272.

³⁷ Head, Paşukanis'i anlayabilemek için yazıları ile Sovyet tarihindeki dönüm noktaları arasında bağlantılar kurmak gerektiğini savunmaktadır: i) 1921'de kabul edilen Yeni Ekonomik Politika (NEP), ii) 1923'ün sonundan başlayarak Sol Muhalefete karşı mücadele, iii) 1924'te Stalin'in "Tek Ülkede Sosyalizm" programını ilan etmesi, iv) 1920'lerin sonunda Stalin'in sanayileşme ve tarımda kolektivleştirme konusundaki sola dönüşü, v) 1930'ların ortasında Stalin'in "asağidan devrim" stratejisini terk etmesi ve Büyük Temizlik'in en yüksek noktasına ulaşması. Head bu değişimler ile Paşukanis'in siyasal konumlanışının ve kuramsal varlıklarının tam olarak uyuştuğunu iddia etmektedir. Head'e göre her temel siyaset değişimi Paşukanis'in siyasal ve kuramsal kabullerini de değiştirmiştir; Head, loc cit..

Paşukanis'in kuramsallaştırdığı ve belirleyici olduğu hukuk anlayışı Bolşeviklerin iktidarı almasından sonra yaşanan gelişmelerle bağlantılıdır. Bolşevikler, yasaların esnek olması, basitleştirilmiş ve halkın katılımlına açık kurumlar aracılığıyla uygulanması gereğine inanmışlardır.³⁸ Devrimin ardından devlet aygitinin ve onun içinde de özel bir yeri olan mahkeme örgütlenmesinin, hukukçuluk mesleğinin ve hukuk öğretiminin dağıtımasına girişildi. 24 Kasım 1917 tarihli Mahkemeler Hakkında 1 sayılı Kararname ile eski mahkeme sistemi, savcılık ve baro örgütlenmeleri kaldırılmıştır. Bununla birlikte, yeterli kadro ve örgüt donanımına sahip olmayan devrimci hükümetin hukuk alanındaki girişimleri zayıf kalmış, örneğin baronun 1918 Ağustos'una kadar açık kalmasına izin verilmiştir.³⁹ 1918'in ikinci yarısında, iç savaşın derinleşmesi, müttefiklerin asker çıkartması ve beyaz terörün başlamasından sonra devrim öncesi hukuk sisteminin kalıntılarına yönelik tavır sertleşmiş, hukuk sistemi dağıtılmıştır.⁴⁰ Uyuşmazlıkların çözümünde ve cezalandırmada mahkeme sisteminin yerini idare almaya başlamıştır.

Konut, çalışma ve iktisadi ilişkiler konusunda idari kurallar ve ilkeler, yıpranmış özel hukukun kurallarının yerini almıştır. Vatandaşlar gitgide mahkemeler yerine idari birimlerde haklarını arar hale gelmişlerdir. Ordu ve gizli polis ceza işlerinde büyük rol üstlenmiştir. Yeni yapıda, hukuk fakülteleri ve hukuk dergileri kapatılmıştır.⁴¹

Huskey, iç savaş bitiminde hukuki inançsızlık yaşadığı ve "hukukun sönümlenmenin eşiğinde olduğu" saptamasını yapmaktadır.⁴²

İç savaş sonrasında savaş dönemi iktisadi politikalarının terk edilmesinden ve temel iktisadi sektörlerin devlet tekeline alınmasından sonra, özel girişime, küçük işletmelere izin veren Yeni Ekonomi Politikası'nın (NEP) uygulamaya koyulması devlet ve hukuk yapılanmasında, iktidarın alınmasıyla başlayan ve iç savaş döneminde üst noktaya erişen hukuksal nihilizmin terk edilmesini gerektiren, yeni bir yönetim yaratmıştır. Sharlet'in saptamasına göre devrimden sonra kısa bir süre Rus hukuk kültürüne ve aygıtlarına karşı başlatılan mücadele başarısız olunca, Lenin yeniden devlet aygitini kullanmak zorunda kalmış ve komünist topluma yönelik bir geçiş dönemi hukuk kültürünü oluşturulmasını kabul etmiştir.⁴³ Yeni kararnameyle, yasalarla, mahkeme sisteminin yeniden kademeleştirilmesiyle, hukuk uygulamasında rollerin yeniden oluşmasıyla, hak ve yükümlülüklerin belirginleştirilmesiyle yavaş yavaş yeni bir hukuk sistemi yaratılmıştır. "Ceza soruşturmasında gizli polis ve özel mahkemeler yerini olağan mahkemelere bırakmış, geleneksel

³⁸ Sharlet, a.g.m., s.158; bu paragrafta bahsi geçen tarihsel gelişmelerin tamamı Sharlet'ten özetiştir.

³⁹ Eugene Huskey (1991) *From Legal Nihilism to Pravovoe Gosudarstvo: Soviet Legal Development, 1917-1990*, Washington, D.C.: The National Council for Soviet and East European Research, s. 4.

⁴⁰ Huskey, a.g.e., s. 5

⁴¹ Huskey, loc cit..

⁴² Huskey, loc. cit..

⁴³ Sharlet, loc cit.; bu paragrafta de濂ilen tarihsel gelişmelerin tamamı Sharlet'ten özetiştir.

savcılık ve savunma makamları yeniden kabul edilmiştir. NEP döneminde özel hukuk ve kamu hukukunda da büyük gelişme yaşanmıştır.”⁴⁴

Yeni Ekonomi Politikası (NEP) döneminde Lenin ve Bolşevikler açıkça hukuka olumlu bakan bir siyaset oluşturmuştur. On Birinci Parti Kongresi’nde alınan kararda açıkça

Devrim sırasında ve hükümetin ekonomik politikaları sonrasında gelişen yeni tip-teki ilişkiler hukuki biçim kazanmalı ve mahkemelerce korunmalıdır. Mülkiyet ilişkileri alanındaki her türlü uyuşmazlığı çözmek için sağlam özel hukuk kuralları koyulmalıdır. Devlet ile sözleşme ilişkisine giren kişiler ve şirketlere haklarının korunacağı konusunda güvence verilmelidir. Sovyet Cumhuriyeti’nin yargı kurumları geliştirilmelidir⁴⁵

denilmiştir. Mahkemeler önünde profesyonel temsil yeniden kabul edilmiş, hiyerarşik yargısal yapı yeniden kurulmuş, baro açılmış, profesyonel hukuk eğitimi yeniden başlatılmıştır. Hukukta işbölümü yeniden oluşmuş, görevlere genellikle Çarlık döneminde yetişmiş ve çalışmış hukukçular, adalet personeli ve öğretim üyeleri yerleştirilmiştir. NEP dönemi hukuk dergilerini de yeniden canlandırmış, en az yedi tane ulusal hukuk dergisi çıkmaya başlamıştır. Medeni hukuk (1922), hukuk usulü (1923), ceza hukuku ve ceza usulü, toprak hukuku, iş hukuku (1922) ve aile hukuku (1927) alanlarında Avrupa’yı örnek alan kanunlaştırmala girişilmiştir. 1924 Anayasası ile de Birlik Yüksek Mahkemesi kurulmuştur. NEP hukuk anlayışı istikrar, öngörülebilirlik, biçimcilik ve uzmanlık temellerine dayandırılmaya çalışılmıştır.⁴⁶

Huskey, bu yeni yasaların burjuva biçimli olsa da kesinlikle sosyalist içerikte olduğunu savunmaktadır. Verdiği örnek incelendiğinde sosyalist içerik değil, burjuva kurumların sosyalist rejimin çıkarıyla çelişmeyeceğine ilişkin bir kamu düzeni sınırlaması görülmektedir.

Yeni medeni kanunun birinci maddesi, bu yasada tanınan medeni hakların, toplumsal ve ekonomik amaçlara aykırı kullanılamayacağını kurala sağlamıştır. Kabul edilen burjuva kurum ve teknikler, bireysel haklar toplumsal çıkarla çelişmeyecektir, bu çıkar da parti tarafından belirlenmektedir.⁴⁷

Hukukçular için yeni dönemin hukuk kuramını geliştirme görevi ortaya çıkmıştı. Belirleyici olan iki hukukçu Yüksek Mahkeme Başkanı Stućka ile Komünist Akademi Devlet ve Hukuk Bölümü başkanı Paşukanis’ti.⁴⁸ Stućka, sosyalist

⁴⁴ Huskey, *a.g.e.*, s. 7.

⁴⁵ Aktaran Sharlet, *a.g.m.*, s. 160.

⁴⁶ Sharlet, loc cit.

⁴⁷ Huskey, *a.g.e.*, s. 8.

⁴⁸ Huskey, *a.g.e.*, s. 9; Hazard, Moskova Sovyet Hukuk Enstitüsü’ndeki öğrencilik yıllarındaki Paşukanis’e ilişkin anılarını aktardığı yazısında, Paşukanis’i SSCB içinde çok büyük bir etkiye sahip olduğunu saptamaktadır. Hazard’ın saptaması yalnızca hukuk çevresindeki etkiye ilişkin değildir. Hazard’ın anılarına göre Paşukanis, Enstitü’ye nadiren, yalnızca ders vermeye gelirdi. Enstitü öğretimi üyelerinin büyük çoğunluğu, onun meta mübadelesi kuramına bağlı tilmizleriyydi; John N. Hazard (1980) “Foreword to Evgeny Pashukanis”, P. Beirne ve R. Sharlet (ed.) *Selected Writings on Marxism and Law*, London ve New York: Academic Press Inc., s. 273-301 (İntenet yayımı “Memories of Pasukanis” başlığı ile yapılmıştır).

ilkelerin klasik hukuksal kalıplara aktarılması ile sosyalist hukukun oluşturulabileceğini kabul ederken, Paşukanis sosyalist bir hukukun olamayacağını savunuyordu.⁴⁹ Paşukanis'in Sovyet devletinin hukukunu burjuva hukuku olarak niteliyor olması, NEP döneminde kapitalist mübadele ilişkilerinin canlandırılmasına ideolojik destek sunuyordu. Buna karşılık, Paşukanis için hukuk devletle birlikte ortadan kalkana kadar, içeriği gitgide zayıflatıacak da olsa, hep burjuva nitelikte olacaktı. Paşukanis Sovyetlerdeki hukuku burjuva olarak nitelemekten çekinmemiştir. Bu tavır mübadele ilişkilerinin NEP döneminde yeniden canlanması ile uyumluydu. Ancak Paşukanis bunu NEP'yi olumlamak için yapmıyordu. Tam tersine sosyalist bir hukuk yaratmaya çabalamamak gerektiğini, mübadele ilişkileri sökümlendikçe onun hukuksal biçimlerinin de sökümleneceğini düşünüyordu. Bu tavrı, NEP terk edilince Paşukanis'in hukuk kuram ve uygulamasında belirleyici olmasını sağladı.

Sharlet'e göre Paşukanis ile birlikte çok az sayıda Marksist Sovyet hukukçusu NEP hukukunu burjuva hukuku olarak nitelemiştir. Bu çabalar burjuvaziyi sınırlamak isteğini dile getiren bir hukuk ekolü yaratmıştır.⁵⁰ Paşukanis'in meta mübadelesini temel alarak yaptığı çözümlemeler yeni yaklaşımın araçlarını oluşturmuştur. Bu kurama göre hukuk meta mübadelesini köken alır ve ona biçim verir, mübadele ilişkileri ortadan kalktığı oranda hukuk da devletle birlikte sökümlenip ortadan kalkacaktır. 1920'lerin sonlarında Komünist Akademi aracılığıyla parti tarafından desteklenen bu kuram dönemin hukuk düşüncesine egemen olmuştur.

NEP'nin sona ermesiyle, genel kabul gören adlandırmaya *meta mübadelesi ekolünün*, bizim adlandırmamızla *sökümlenmeci ekolün* hukukçuları NEP'nin burjuva hukukuna ve hukuk kurumlarına karşı hukuk devrimi başlattılar. Paşukanis'in kuramı ile donanmış bu devrim, NEP'nin burjuva hukukunu ortadan kaldırarak hukukun sökümlenmesini hedefleyen bir geçiş hukuku kültürü yaratmayı ve uygulamayı hedefliyordu.⁵¹ NEP dönemi yasalarına, hukuk kültürüne ve eğitim sistemine müdahale edildi. Burjuva hukukun zayıflatılması, hukuk kültürünün belirsizleştirilmesi ve böylelikle hukukun sökümlenmesine yol açılması amaçlanıyordu. Bunun için NEP döneminde çıkarılmış yasalar yerine daha kısa ve basit yasalar çıkarılmalı ve ayrıca hukuk eğitimi dönüştürülerek yeni kadrolar yetiştirilmeliydi.⁵² Esnek ve basit yasa tasarıları hazırlandı. Bunlardan çok azı ve yalnızca birkaç Orta Asya Cumhuriyeti'nde yasalaşmış olsalar da tasarılar çok sayıda bastırılarak hukuk uygulayıcılarına dağıtıldı, hukuk okullarında öğretildi ve hukuk dergilerinde ele alındı.⁵³

Aynı ekolün ıslımlı kanadını temsil eden Stučka'dan farklı olarak Paşukanis hukukun sökümlenmesi tezini özel hukukun yanısıra ceza hukukuna ve kamu

⁴⁹ Huskey, *a.g.e.*, s. 10.

⁵⁰ Sharlet, *a.g.m.*, s. 160.

⁵¹ Sharlet, *a.g.m.*, s. 161.

⁵² Sharlet, *loc cit.*

⁵³ Sharlet, *a.g.m.*, s. 162.

hukukunun diğer dallarına da uyguluyordu.⁵⁴ Sosyalist hukuk olamayacağı, Sovyet devletinin hukukunun sökümlenmekte olsa da burjuva nitelik taşıdığı anlayışına dayanan hukuk kuram ve uygulamasında ceza hukuku usulüne ve maddi ceza hukukuna ilişkin birçok kavram terk edilerek, esnek ve basit bir *ceza siyasetinin* tesisine çalışıldı.⁵⁵ Meta mübadelesine dayanan burjuva hukuk anlayışının temeli olarak kabul edilen *esdeğer* kavramı temel hedef seçildi. Burjuva eşdeğerlik ilkesinin en gelişkin biçimini olarak görülen sözleşme kavramı/biçimi zayıflatılmaya çalışıldı. Özel hukuk yerine *iktisadi hukuk* koyuldu. Hukuk fakültelerinde ders programları değiştirildi. Burjuva olarak nitelendirilen dersler ve hocaları okullardan ve tüm hukuk araştırmaları alanından kovuldu. Programlara hukuk felsefesine, hukuk tarihine ve iktisadi hukuka yönelik dersler koyulurken iş hukuku, toprak hukuku ve aile hukuku gibi dallar programlardan kaldırıldı.⁵⁶

NEP döneminden sonra 1928-1932 arasında kolektifleştirmeye direnen zengin toprak sahiplerine (kulaklara) ve bir bütün olarak burjuva olarak nitelenen kesimlere karşı yürütülen mücadelede hukuksal kurumların büyük ölçüde devredişi kalması hukukta Paşukanis'in sökümlenme kuramı ile meşrulaştırılmıştı. Huskey bu dönemi "zorla kolektifleştirmeye direnen zengin toprak sahiplerine, Sovyet hayatının proletarleşmesinin önüne dikilen burjuva uzmanlara, hızlı sanayileşmenin gereksinimleriyle uyumlu davranışamayan işçilere ve mühendislere ve devlet mülkiyetine saygı göstermeyi beceremeyen sıradan vatandaşlara yönelik atipik iç savaş"⁵⁷ olarak nitelendirmektedir. Bu atipik iç savaşta burjuva hukukun klasik kurumlarının, güvencelerinin devredişi bırakılması hukukun sökümlenmekte olduğu düşüncesi ile açıklanabiliyordu. Paşukanis Stalin'in yukarıdan devrim siyaseti ile başlayan terör döneminde rol oynadı. 1929-1932 arasındaki toprak sahiplerine (kulaklara) yönelik tasfiye hareketinde idarenin hukuka bağlılığı ortadan kaldırıldı. Uygulamalara hukuki ve yargısal kılıflar bulundu. Sharlet'in saptamasıyla terör yasallaştırıldı ve ceza yargılaması siyasallaştırıldı. "Hukuk Cephesinde Durum" (1930) başlıklı yazısında Paşukanis olanları hukukun sökümlenmesi ve komünizm yolunda bir uğrak olarak değerlendiriliyor ve devrimci yasallık yüzde 99 siyaset bir sorun olduğu için Sovyet yasalarının olabildiğince esnek olması gerektiğini savunuyordu.⁵⁸ Ceza Kanunu'nun karşı devrimci etkinlikleri cezalandıran 58. maddesinin 1927 yılında daha da esnek hale getirilmesini Paşukanis ve okulu, burjuva biçimsel eşdeğerlilik anlayışının karşısında siyaset uygunluk ilkesinin önemli bir zaferi olarak nitelemişlerdi.⁵⁹

58. madde kapsamındaki etkinlikleri izleyen İçişleri Halk Komiserliği (NKVD*)

⁵⁴ Sharlet, a.g.m., s. 168/dn. 32.

⁵⁵ Sharlet, a.g.m., s. 162.

⁵⁶ Sharlet, loc cit..

⁵⁷ Huskey, a.g.e., s. 10.

⁵⁸ Aktaran Sharlet, a.g.m., s. 164.

⁵⁹ Sharlet, a.g.m., s. 164/dn. 22.

* Narodnyy Komissariat Vnutrennikh Del, en.

içinde yargılama yapan özel heyetler oluşturulması, bunların yargılama yetkilerinin 1930'ların başında yirmi beş yıllık cezalara kadar genişletilmesi, Stalin'in gerçekleştirdiği büyük tasfiyeyin aracı olan 1928 yılında başlayıp 1938 yılında Buharin'in yargılanması ile doruk noktasına ulaşan büyük yargılamalar (Gösteri Davaları)⁶⁰ Paşukanis ve ekolünden eleştiri almıyordu.

Sharlet'e göre Paşukanis'in ve okulunun ideolojik yoğunluğu ve kuramsal hoş Görüsüzlüğü, ilerlenmekte olan sınıfısız toplumun önünde hukukun temel engel olarak görülmesinden kaynaklanıyordu. Bu inançla hukukun meşruiyetini kaybetmesine neden oldular. Sharlet, Paşukanis'in bu başarısının, kendisinin de sonunu hazırlayacak Stalin'in terör hukuku dönemine zemin hazırladığı iddiasındadır.⁶¹ Head'in temel eleştirisi de budur. Head Paşukanis'in tüm çalışmalarını Sovyetlerdeki program dönüşümleri ile açıklamaktadır.

Şiddetli biçimde dağıtılp ortadan kaldırılana kadar olan bitene hukuksal biçim kazandırılmasında, hukuksal biçimlerle uygulamaya yön verilmeye çalışılmasında ve bunun kuramsallaştırılmasında Paşukanis ve okulu etkili olmuştur. Paşukanis, bu süreç boyunca hep başta kurmuş olduğu ve *Hukuk Genel Kuramı*'nda ortaya koyduğu kuramsal yargılarından taviz vermek zorunda kalmış, eleştiri ve özeletiriler/özdüzeltilmeler dizisi, hatasının bedeli olarak özeletirinin yeterli olmadığı noktaya kadar sürmüştür.

Stalin Anayasası olarak bilinen 1936 Anayasası (Aralık ayı) Sovyet devlet ve hukuk anlayışı ve uygulamasında sökümlenme hedefinin kesin olarak terk edildiği, istikrar ve güçlendirme hedefinin izleneceği yeni bir aşamanın başladığını gösteriyordu. Artık sosyalist hukuk yaratılacaktı. Paşukanis 1937 Ocak ayında ortadan kaldırıldı. Paşukanis ve okulu tarafından burjuva olarak nitelendirilip mübadele ilişkilerinin ortadan kaldırılmasına bağlı olarak devlet ile birlikte sökümleneceği kabul edilen Sovyet hukuku sosyalist hukuk olarak nitelendirilmeye başladı. NEP dönemi hukuku da sosyalist olarak kabul edildi.⁶² Stalin rejimi hukuk kuramından, eğitiminden ve uygulamasından sökümlenmeci görüşü kazıyarak Vişinski eliyle yeni siyasal rejimin normativist hukuk anlayışını oluşturmuştur.⁶³

Kuramsal Tavizleri ve Ortadan Kaldırılması

Paşukanis bir yandan 1920'lerin ikinci yarısından itibaren Sovyet hukuk dünnyasının belirleyicisi olmuş, bir yandan da parti tarafından sürekli eleştirilerek

⁶⁰ Sharlet, a.g.m., s. 165.

⁶¹ Sharlet, a.g.m., s. 163. Hukukun sökümlenerek teknik/idari düzenlemelere dönüşeceği görüşüne alaycı bir gönderme yapan Pound, "İdari emirler yerine hukuk olsayıdı, Paşukanis için yaşamını değil de işini kaybetmek söz konusu olabilirdi" kinayeli saptamasını yapmıştır; aktaran Stephen J. Powel (1967/1968) "The Legal Nihilism of Pashukanis", *Florida Law Review*, Sayı XX, s. 30.

⁶² Sharlet, a.g.m., s. 169.

⁶³ Rett R. Ludwikowski (1987) "Socialist Legal Theory in the Post-Pashukanis Era", *Boston College International and Comparative Law Review*, Cilt 10, Sayı 8, s. 328.

özeleştiriye zorlanmıştır. Partinin hizmetkârı ve mağdurudur. Öldürülmesine yol açan noktaya kadar hep geri adım atmıştır. *Hukuk Genel Kuramı*'nda geliştirdiği iki temel tezinden, devrim sonrası hukukun sosyalist hukuk olmadığı/olamayacağı tezinden vazgeçmek zorunda kalmış olsa da hukukun devletle birlikte sönümlenip ortadan kalkacağı tezinden vazgeçmemiştir.⁶⁴ Bu da Paşukanis'in tezlerinin Sovyetlerdeki politika değişimlerinin basit yansımaları olduğu görüşünün hatalı olduğunu göstermektedir. Paşukanis bir devrimcidir ve devrimci idarede yer almıştır. Üstlenmiş olduğu görevler kuramsal çalışmalarını da belirlemiş olabilir. Hatta bunun zaman zaman kuramın siyasete, siyasal gücün kuramsal mücadeleye araç kılınması düzeyinde olduğu da savunulabilir.⁶⁵ Bununla birlikte Paşukanis'in Marksist kurama bıraktığı büyük çalışması *Hukuk Genel Kuramı*'nın böyle bir kusurla sakatlanmış olduğunu ileri sürmek olanaklı değildir.

Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm'in yayımlanması ve akademik/siyasi yükselişi, Lenin'in ölümünden (Ocak 1924) sonra Stalin'in iktidarı alıp sol muhalefeti tasfiye ettiği ve tek ülkede sosyalizm programını açıkladığı döneme denk gelir.⁶⁶

Paşukanis 1925'ten itibaren, Troçki'nin muhalefetini de kapsayan sol muhalefete karşı çıkanlar arasındadır. 1925 yılında yayımlanan "Lenin ve Hukuksal Sorunlar" makalesinde, İkinci Kongre'de (1903) Lenin ile Troçki arasındaki bürokratizm tartışmasını ve bölünmeyi hatırlatıp Troçki'yi 1908-1914 arasında tasfiyecilerle birelik olmakla eleştirek sol muhalefete karşı Stalin'e destek verir.⁶⁷ Head, Stučka tarafından çıkarılan ve Paşukanis'in editör olduğu *Hukuk Devrimi Dergisi*'nde yayımlanan bu yazıya 1903 tartışmasının özel olarak yerleştirildiğini, böylelikle Paşukanis, Stučka ve ekibinin Troçki ve sol muhalefetin partiden ve devlet birimlerinden uzaklaştırılması kampanyasına destek verdiği gösterilmeye çalışıldığını savunmaktadır.⁶⁸

⁶⁴ Hazard'ın saptamasıyla Paşukanis, sözü kanun olan Joseph Stalin için çalışmıştır. Varolabilmek için görüşlerini değiştirmiştir, ancak yine de tam itaatkâr olamamış, kuramından bir şeyle kurtarmıştır; Hazard, a.g.m..

⁶⁵ Hazard'a göre, Paşukanis müşfik (insanı) bir kişi değildi. Bir devrimciydi, kibarlığın bilinmediği, yaşamda kalabilmek için saldırmak gereken çetin hayat üniversitesinde yetişmişti. Hazard Paşukanis'in bu özelliğini kanıtlamak için uluslararası hukuk profesörü E. A. Korovin ile olan mücadelenini anlatıyor. Buna göre, Paşukanis, 1920'lerin ikinci yarısında uluslararası hukuk alanında da ilgilenmeye başlayınca dönemin önemli hukuk bilgini Evgeny Aleksandrovich Korovin ile karşı karşıya geldi. Paşukanis'in genel hukuk kuramı, devrimden sonra yeni bir Sovyet hukuku veya işçi sınıfı hukuku yaratılmayacağını, devrimin, sınıfsız toplumun yaratılması sürecinde burjuva hukukunun temel biçim ve kavramlarını kullanacağını ve bu hukukun da devlet ile birlikte tipit gideceğini savunuyordu. Buna karşılık Korovin ise *geçiş dönemi uluslararası hukuku* diye kendine özgü yeni bir hukukun varlığını kabul ediyordu. Hazard'a göre, Korovin Paşukanis'e düşman göründü, zaten iç hukuktaki muhaliflerini sindirmiştir (Hazard ağır bir dil kullanıyor). Paşukanis'in tiyнетi ortaya çıktı, tartışmakla yetinmedi (uğraşmadı), Korovin'i Sovyet sistemine düşman olmasa da siyasal yönelik bozukluğu içinde olmakla suçlarken acımasızdı. Korovin, yelkenlerini rüzgâra göre ayarlamayı savaş Komünizmilığında öğrenmişti, iktidarın nerede olduğunu bildiği için hemen uyum sağladı; Hazard, a.g.m..

⁶⁶ Head, a.g.m., s. 269.

⁶⁷ Head, loc cit..

⁶⁸ Head, a.g.e., s. 155.

Paşukanis'e ilk eleştiri erken bir tarihte, Troçki'nin ve diğer sol muhalefet liderlerinin sürgüne gönderildiği 1927 yılında gelir.⁶⁹ Yoldaşı Stučka, yeni baskısı yapılan *Hukuk Devrimi* kitabında Paşukanis'i eleştirmiş, hukuk anlayışının yalnızca kapitalist hukuku temel aldığıını, hukukun sınıfsal işlevini göremediğini savunmuştur. Stučka'ya göre, Paşukanis devletin rolünü küfürümsemiş, hukukun sınıfsal niteliğini reddetmiş, hukuku yalnızca mübadele ilişkilerine hasretmiş, Sovyet hukuku kavramını inkâr etmiştir ve çalışmaları aşırı soyut kalmıştır. 1927 Çin Devrimi'nin başarısızlığa uğramasından sonra Stalin'in siyassasındaki dönüşümle birlikte Paşukanis de *Hukuk Genel Kuramı*'nda düzeltmeler yapmaya başlar.⁷⁰ Stučka'nın eleştirilerine yanıt olarak Sovyet hukukunu "burjuva hukuku kalıntısı" olarak nitelendirmek vazgeçer ve bu hukukun komünizme geçişte sosyalist amaçlar için kullanılabileceğini kabul eder.⁷¹

Paşukanis kitabının birinci ve ikinci baskısında Sovyetleri "emekçi devlet kapitalizmi" olarak nitelemişken, üçüncü baskısında proletarya diktatörlüğü terimini kullanmıştır. Bir dipnota da buna açıklama getirmiştir:

Bu önermenin ilk halinden yola çıkarak Sovyet iktisadi sisteminin tümünü "emekçi devlet kapitalizmi" olarak nitelemiştim. Bu tanımlama yeterince düşünülmemiş ve dayanaksızdı. 1923'te ilk baskı üzerinde çalışırken bu hata okuyucu tarafından da yazar tarafından da fark edilmemişti. Ancak XIV. Kongre'deki tartışmadan sonra eleştiri alması kaçınılmazdı, öyle de oldu. Bu düzeltme sayesinde, temel düşünce açıklık kazandı zira -bu bağlam için tamamen uygunsuz bir terim olan- "devlet kapitalizmi" terimini kullandığında, konunun sadece bir yönünü, değer biçiminin ve pazardaki mübadelenin korunmuş olması yönünü görüyordum (3. basıya not).⁷²

1927 yılından itibaren "Sovyet Hukuku" kavramı gelişmeye başlar. Stalin'in 1930 yılında 16. Parti Kongresi'nde "devletin sönümlenmesi (ortadan kalkması) için tarihin gördüğü en güçlü devletin oluşturulması" tezini benimsenmesiyle "Sovyet Hukuku"nun gelişimi güçlenir. Parti tarafından hukukun sönümlenmesi tezinden ne zaman vazgeçilmeye başlandığı konusu tartışımalıdır. Stalin'in 1930'daki 16. Parti Kongresi'ndeki konuşması, Višinski'nin makalesi (Haziran 1932) ile bunun ardından gelen hükümet kararnamesi ve Mayıs 1933'te Stalin'in gizli kararname ile kulak sürgününü durdurması ve yöneticilerin aşırılıklarını eleştirmesi, bu dönüşüm için başlangıç tarihleri olarak verilmektedir.⁷³ Stalin Nisan 1929'da Parti Merkez Komitesi'ndeki konuşmasında proletarya diktatörlüğünün güçlendirilmesi gerekliliğini vurgulamış ve halk arasında hukuk karşıtı düşüncelerin yayılmaması konusunda uyarıda bulunmuştur.

⁶⁹ Michael Head (2001) "The Passionate Legal Debates of the Early Years of the Russian Revolution", *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, Vol. XIV, No. 1, s. 25.

⁷⁰ Head, "The Rise and Fall of a Soviet Jurist...", s. 270.

⁷¹ Head, loc cit..

⁷² Evgeny B. Paşukanis (2002) *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, Çeviren Onur Karahanogulları, İstanbul: Birikim Yayınları, s. 134.

⁷³ Goldman, a.g.e., s. 339/dn. 7.

Bu başlangıcın hangi tarihte olduğu tartışması bir yana Paşukanis'in savunduğu "burjuva hukuku-Sovyet hukuku ayrimı yoktur, mübadele ilişkilerinden köken alan hukuk vardır" görüşü siyasal gelişmelerle uyumsuz hale gelir. Paşukanis burjuva hukukundan farklı bir sosyalist hukuk olmadığı görüşündedir, zira pazar ilişkilerinin aşılmasıyla sosyalist bir hukuk oluşmayacak ama hukuk sömürlenerek ortadan kalkacaktır.

Paşukanis hukukun niteliği konusundaki görüşlerinde de düzeltmeye gider. 1929 tarihli "Ekonomi ve Hukuksal Düzenleme" başlıklı yazısında hukukun yalnızca mübadele ilişkileri tarafından değil, üretim ilişkileri ve egemen sınıfın ekonomi politikaları tarafından da belirlendiğini kabul eder.⁷⁴ Bununla birlikte Paşukanis hukukun sömürlenmesi tezini sürdürür. Mülkiyet kurumu ve pazarın yayılmasıyla sömürlenmekte olan özel hukuk yerine, yeni bir tür olarak *iktisadi hukuk* kavramını geliştirir. Ceza hukuku yerine de *ceza siyasetini* koyar.

Sönümlenmeci okulun diğer temsilcisi olan Stučka da Stalin'in yeni siyaseti karşısında özeleştirici verir. "Yolcuğum ve Hatalarım" başlıklı 1931 tarihli yazısında sosyalizmin geçiş devresinde var olacak *proleter hukuk* ile sınıf egemenliğinin aracı olan devletin ortadan kalkmasından sonra da varlığını südürecek olan *sosyalist toplumun hukuku* arasında bir ayırım yapar. Stučka'yı Paşukanis izler. "Devlet ve Hukuk Kuramı" başlıklı 1932 tarihli yazısında, sosyalizmin inşasına güçlü bir devletin kuruluşunun eşlik etmesinin, Marx ve Lenin'in devletin sömürlenmesi kuramıyla çelişmediğini yazar.⁷⁵ Aşağıda aktaracağımız üzere Paşukanis sömürlenme görüşünden vazgeçmemiştir, ama aşamalılığı benimseyerek sömürlenmeyi komünizme ertelemiştir. Mübadele ilişkilerine vurgu yapan, hukukun sınıfsal içeriğini belirleyici olarak kabul etmeyen ve sosyalist içerikli hukuk olamayacağını kabul eden Paşukanis, artık "proletarya diktatörlüğünde hukukun emekçi çoğunluğun çıkarlarını korumak, işçi sınıfına düşman olan sınıf unsurlarını bastırmak ve sosyalist kuruluşu savunmak amacıyla sahip olduğunu" savunmaktadır.⁷⁶

1933'te kurulan Birlik Halk Denetçiliği (Prokurator) içinde etkili olan Višinski, 1932 yılında hukukun istikrarı ve yargının güçlü biçimde denetlenmesi yönünde bir çağrı yayımlamıştır. 1934 yılında 17. Parti Kongresi'nde Paşukanis'e hukuk nihilizmi gerekçesiyle acımasızca saldırır. Višinski'nin Mart 1935'te Baş Halk Denetçisi olarak atanması hukukun sömürlenmesi tezini benimseyen Adalet Komiseri Krilenko karşısında kazanılmış bir zafer anlamına gelmektedir.⁷⁷

Ağustos 1935 yılında Komünist Enternasyonal'ın 7. Kongresi'nde sanayinin millileştirilmesi, tarımın kolektifleştirilmesi, kulak sınıfının tasfiyesi ile sosyalizmin

⁷⁴ Head, *a.g.e.*, s. 161.

⁷⁵ Head, "The Passionate Legal Debates...", s. 26.

⁷⁶ Head, *a.g.e.*, s. 162.

⁷⁷ Goldman, *a.g.e.*, s. 339.

nihai ve geri döndürülemez zaferi ve proletarya diktatörlüğü ilan edilmiş, 1936 yılında Sovyetler Birliği'nde sosyalist aşamaya geçildiğine karar verilmiştir.

Paşukanis 1935 yılında L. Gintsburg ile birlikte yazdığı *Sovyet İktisadi Hukuku Ders Kitabı* başlıklı çalışmasında Stalin'in tek ülkede sosyalizm ile Marksizm-Leninizm'e katkılarını, hem de karşı devrimci Troçkistlere rağmen yapmış olmasını övmüştür.⁷⁸ Tüm kuramsal tavizlerine karşın Paşukanis hala *işçi sınıfı hukuku* kavramını kullanmaktadır. Bunun yerine makalede *işçi sınıfının sınıf hukuku* terimi kullanılmaktadır. Buna göre, Sovyet hukuku sosyalizmde egemen sınıf olan işçi sınıfının çıkarlarına hizmet etmektedir.⁷⁹

1936 yılında Stalin Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kurulmuş olduğunu, devlet aygıtının daha da güçlendirilmesi gerektiğini ilan eder. Aynı yıl Stalin'in "yasa-ların istikrarına her zamankinden daha fazla ihtiyacımız var" açıklaması ve birkaç hafta sonra Aralık 1936'da anayasının kabulu, Sovyet hukuk kuramında Stalinist dönüşüm geri dönülmez aşamasını simgelemektedir. Tüm düzeltmelerine rağmen hukukun sökümlenmesi görüşünden vazgeçmemiş olan Paşukanis yine de dönüşüm çabası içindedir. Aynı yıl yayımlanan "Sosyalizmde Devlet ve Hukuk" son özeleştiri yazısı olur. "Ülkemizde sömürücü sınıfların tasfiyesi tamamlanmıştır" kabulüyle başlayan Paşukanis bu durumda sosyalizmde devletin işlevinin ne olacağı sorusuna yanıt aramaya çalışmaktadır. Bulduğu yanıt aşamalılıktır. "Sosyalist toplum devletli bir toplum olarak örgütlenmiştir. Sosyalist devlet ve hukuk komünizmin en üst aşamasına kadar tam olarak korunacaktır."⁸⁰ Önemli nokta "tam olarak" korunmadır. Marx ve Lenin'de işçi sınıfının iktidarı ele geçirmesiyle devletin sökümlenmeye başlayacağı kabulu vardır. Paşukanis sökümlenmenin bir oluşu anlatmasını bir yana bırakarak, belirsiz bir üst komünizm aşamasına kadar devlet aygıtının ve hukukun korunmasını kabul etmektedir. Paşukanis bu yazısında *Hukuk Genel Kuramı*'na ilişkin özeleştiri de yapmaktadır.

Bu sorunu *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*'de tam anlamıyla yanlış yorumladım. Devlet, hukuk ve ahlakı, basitçe, sosyalist içerikle doldurulamayacak ve böylesi bir içerik gerçekleştiği oranda sökülenecek olan burjuva biçimler olarak nitelendirdim. Marksizm-Leninizm'e yabancı olan bu fahiş hata, işçi sınıfı devletinin, komünist işçi sınıfı ahlakının ve sosyalizmin kuruluşunun aracı olarak iş gören Sovyet devletin hukuku olan Sovyet Hukukunun anlamını çarpılmıştır.⁸¹

Bu son özeleştiri yazısıyla Paşukanis Marksist klasik devlet kuramının çarpılmasında önemli bir işlev görmüştür. Buna karşın Paşukanis 1937'nin ilk ayında ortadan kaldırılmıştır. Ancak Stalin "[i]nfaz etmeden önce hizmetlerine bir kez daha başvurmuş, sosyalizmin zaferini ilan eden 1936 anayasasını hazırlayan komitede görevlendirmiştir."⁸²

⁷⁸ Head, "The Rise and Fall of a Soviet Jurist...", s. 271.

⁷⁹ Head, a.g.e., s. 163.

⁸⁰ Head, a.g.e., s. 166.

⁸¹ Head, loc cit..

⁸² Head, loc cit.; Hazard, anaya yapım sürecindeki otoritesi ile birkaç ay sonra ortadan kaldırılacak olması

Paşukanis'in tasfiyesinin ilk işaretini Stalin'in görüşlerinin seslendiricisi olarak bilinen Pavel Yudin tarafından 20 Ocak 1937 tarihli Pravda'da verilmiştir. Sharlet bu yazıyı, hukukta karşı devrimin başlangıç işaretini olarak nitelemektedir.⁸³ Yudin Pravda'daki yazısında örtük biçimde Paşukanis'i, ceza kanundaki en ağır suçla, halk düşmanı olmakla suçlamıştır.⁸⁴ Paşukanis tasfiye edilmesi gereken hukuk anlayışının lideri olduğu gibi bir halk düşmanıdır. Paşukanis Ocak 1937'de ortadan kaldırılır.

Paşukanis'in ortadan kaldırılmasından sonra, Sovyet İnşası ve Hukuk Enstitüsü'nün yöneticiliğine Vişinski getirilmiştir. Paşukanis burjuva hukuka ve burjuva hukuk anlayışına/kuramına sınıf egemenliği fikrinin eklenmesinin Marksist hukuk ve kuramı için yeterli olmadığını savunuyordu. Vişinski'nin yerleştirdiği yeni öğreti ise "sosyalist normativizm"⁸⁵ ve sosyalist normativist-pozitivizm olarak nitelendirilebilir.

Paşukanis'in Moskova Hukuk Enstitüsü'ndeki dersleri Stalgeviç tarafından üstlenilmiştir (Paşukanis'i uzun süre eleştirmiş olan Stalgevich de 1939 yılında bu görevden uzaklaştırılmıştır). Paşukanis'in editörü olduğu hukuk kuramının önemli dergisi *Sovetskoe gosudarstvo** yayınına Şubat 1937'den Eylül'e kadar ara vermiş, çıkan ilk sayı ise tamamen halk düşmanı Paşukanis'in ve onun Marksist olmayan kuramının maskesinin düşürülmESİNE ayrılmıştır. Moskova davalarında da başsavcı Vişinski o tarihte ortadan kaldırılmış olan Paşukanis'i "Troçki-Buharin çetesinin liderlerinden" olmakla suçlamıştır. Vişinski o tarihe kadarki Sovyet hukuk bilimine hakim olan hukukçuların "bizim bilimimize, devletimize ve vatanımıza Marksizm-Leninizmi savunma maskesiyle ihanet etmek"le ve "kishkırtıcı hainlere" dönüşmekle suçlamıştır.⁸⁶ Paşukanis'in ardından yaşanan tasfiyeyi yukarıda ele aldığımızı anımsatalım.

İade-i İtibar

Stalin Mart 1953'te öldü. 1956 yılında 20. Kongre'de N. Kruşçev'in konuşmasından sonra, Mart 1956'da Yüksek Mahkeme'nin Askeri Bölümünün kararı ile Paşukanis'in itibarı iade edildi.⁸⁷ Paşukanis'in öğrencisi olmuş ve daha sonra

---

arasındaki garıplığı vurgulamak için bir anısını aktarıyor: "Chicago Üniversitesi'nden Samuel Harper, yeni anaya hakkında Paşukanis ile yapacağı görüşmeye beni de götürdü. Paşukanis o sırada Anayasa Taslağı Hazırlayan Komitenin başkanı kılıydı. Görüşmenin içeriğini unuttuysam da Paşukanis'in mütehakkim tavrı akıldan çıkmadı. Yabancı konuğuna incelik gösterdi, ancak mutlak bir yetke ile konuşuyordu. Birkaç ay içinde düşman sayılacağından ve görüşlerinin ders kitaplarından çıkarılacağından haberdar değildi"; Hazard, a.g.m..

⁸³ Sharlet, a.g.m., s. 170.

⁸⁴ Sharlet, loc cit..

⁸⁵ Hazard, a.g.m..

* Sovyet Devleti, *en*.

⁸⁶ Aktaran, Head, "The Passionate Legal Debates...", s. 26.

⁸⁷ Piers Beirne ve Robert Sharlet (1980) "Editor's Introduction", *Selected Writings on Marxism and Law*, London ve New York: Academic Press Inc. içinde, s. 273-301 (İnternet yayımı "Memories of Pasukanis" başlığı ile yapılmıştır), dpn. 2.

eserlerini Batı'ya tanıtmış olan Hazard bu kararı 1957 yılında *American Society of International Law* dergisinde “Paşukanis Hain Değil” başlığı ile duyurdu.⁸⁸

Ancak eserleri yeniden basılmadı. Resmi görüş, Paşukanis'in Sovyet hukukunun “sönümlenmekte olan burjuva hukuk” olduğu tezine karşı çıkmayı sürdürdü.⁸⁹ Kruşçev'in 1961 yılında, gelecek yirmi yıl içinde kamu özerk yönetiminin yerleşeceği açıklaması, saf komünizmin gelmeyeceğini, dolayısıyla hukukun sökümleneceğini savunan Paşukanis'in görüşlerinin yeniden değer kazanacağıının sanılmasına yol açsa da bu öngörü gerçekleşmedi.⁹⁰

Stučka, Krilenko, Goikhberg ve tasfiye edilmiş diğer hukukçuların da itibarları iade edilmiştir. İade süreci Paşukanis için diğerlerine göre daha yavaş gelişmiştir. Örneğin Paşukanis kadar ağır suçlamalara maruz kalmış olan Stučka Letonya Komünist hareketinin kahramanları arasına katılmış, çalışmalarının bir kısmı, özellikle temel eseri olan *Özel Hukuk Kuramına Giriş* kitabı Riga'da 1964'te yeniden basılmıştır. Paşukanis'in çalışmaları ise yeniden basılmamıştır. Enstitüde eski yöneticilerin portreleri arasında portresi asılmış, ancak görüşleri tartışmak için bile geçerli sayılmamıştır. Kitapları da Lenin Kitaplığı'nın açık raflarında durmaktadır.⁹¹

SSCB'de yapılan Sovyet hukukuna ve tarihine ilişkin çalışmalarla Paşukanis'ten söz edilmemiştir. Bununla birlikte 1968 yılının Mart ayında Moskova'da akademisyen ve bilim adamlarının örgütünün hukuk birimi tarafından “Dahi Sovyet Hukuk Bilgini Y. B. Paşukanis” başlıklı bir anma toplantısı düzenlenmiştir.⁹² Toplantının yöneticiliğini ise, gariptir ki, 1937'de Paşukanis'in yerimesinde önemli rol üstlenmiş olan S. N. Bratus yapmıştır. Bratus konuşmasında *Genel Hukuk Teorisi* ve *Marksizm* kitabından söz ederken “kimi yanlış kabullerine karşın, bu kitap çözümlemelerinin keskinliği ve Marksist yöntemi derinlikli uygulayışıyla seçkin bir yere sahiptir” saptamasını yapmıştır. Toplantıda Paşukanis'in mesleki yaşamı 1936 yılına kadar ele alınmış ancak ortadan kayboluşuna degeinilmemiştir. Bu toplantıın ne vesile yapıldığına ilişkin bilgi de verilmemiştir. Paşukanis 23 Şubat 1891'de doğmuş olduğuna göre yapılan doğumunun yıldönümü toplantısı değildir.

Paşukanis'in Doğu Bloğu dışındaki etkileri ve özellikle günümüzde onun hakkında yapılan çalışmaların incelenmesi ayrı bir yazının konusu olabilir.

Geriye Kalan: Hukukta Marksist Yöntem

Genel Hukuk Teorisi ve *Marksizm* kitabı 1924 yılında yayıldı. Bugüne degen aşılamadı. Marx'ın kapitalist üretim ilişkilerini çözümlemek için kullandığı

⁸⁸ John N. Hazard, "Pashukanis is no Traitor", s. 385.

⁸⁹ Head, "The Rise and Fall of a Soviet Jurist...", s. 275.

⁹⁰ Powel, a.g.m..

⁹¹ Hazard, "Foreword to Evgeny Pashukanis".

⁹² Kamenka ve Tay, a.g.m., s. 74.

yöntemi hukuk incelemesine taşıyan *Hukuk Genel Kuramı*, Paşukanis'ın yaşam öyküsünden ve siyasal iktidarla ilişkisinden bağımsız bir anlama sahip. Birinci bölümde anlatılan siyasal/tarihsel arka plan elbette çalışmanın anlaşılması için yardımcı olacaktır. Bu bölümde ise siyasal/tarihsel çalışma ve kopalara gönderme yapmadan *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* kitabı (*Hukuk Genel Kuramı* olarak anılacaktır) çok sayıda alıntı⁹³ yapılarak Paşukanis'in cümleleriyle özetlenmeye çalışılacaktır. Elbette her özetlemede özetleyenin yorumu belirleyicidir, seçimlerde belirleyici bu yorumun yanısıra açık yorumlar da yapılmıştır. Okuyucu doğrudan alıntılar ile yorumlar arasında yitmemeye dikkat etmelidir.

Öncelikle kitabın planını aktarmamız Paşukanis'ın kurgusunu anlamamıza yardımcı olabilir. *Hukuk Genel Kuramı*, girişi izleyen yedi bölümden oluşuyor. Paşukanis çalışmasına sonuç yazmamış. Girişte “Genel Hukuk Teorisinin Görevleri” başlığı altında hukuk genel kuramının ne anlama geldiği açıklanmış ve genel kuram kavramının tarihsellikle çelişebileceği şüphesi giderilmeye çalışılmıştır. Birinci bölüm (“Soyut Bilimlerde Somutun Kuruluş Yöntemleri”) hukuk genel kuramı oluşturulması için kullanılacak yöntemi, en gelişkin toplumsal ilişkilerden en soyut kavamları oluşturarak somutu yeniden ele almak gerekliliğini açıklamaktadır. İkinci bölümde (“İdeoloji ve Hukuk”) hukukun yalnızca sınıf egemenliğini gizleyen ideolojik bir araç olduğu savı eleştirilip hukukun ürettiği toplumsal ilişki, mübadele ilişkisi olarak saptanmaktadır. Üçüncü bölümde (“İqliki ve Hukuk Kuralı”) mübadele ilişkisinin hukuku üretmesi ve hukukun da toplumsal ilişkileri belirlemesi ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde (“Meta ve Özne”) mübadele ilişkisinden türeyen hukuksal ilişki çözümlemeye başlanmakta bunun için de hukuk öznesi incelenmektedir. Devletin varlığının hukukla, hukukun gelişimini da devlette açıklanmasının hatalı olduğu beşinci bölümde (“Hukuk ve Devlet”) ortaya koyuluyor. Altıncı bölümde (“Hukuk ve Ahlak Düşüncesi”), ahlakin hukuktan farkı ve onunla zorunlu birliği açıklanıyor. Yedinci ve son bölüm (“Hukuk ve Hukukun İhlali”) hukuku ihlalin önceledigini saptıyor ve en gelişkin ihlal biçimini olarak ceza hukukunun mübadele ilişkilerinden köken aldığı ve onun biçimleriyle açıklanabileceğini ortaya koyuyor.

Sönümlenme

Bütün çalışmada devlet gibi hukukun da burjuva toplumunun bir biçimini olduğu, bu biçimlere sosyalist içerik verilemeyeceği, burjuva toplumunun özelliği olan mübadele ilişkileri aşıldıkça, yani sosyalist ilişkiler kuruldukça bu biçimin de sökümlenip gideceği tezi belirleyicidir. Paşukanis devrim sonrası hukuku bir yana atmamakta, ancak sosyalist bir hukuk (ve devlet) yaratılamayacağını savunmaktadır. Burjuva toplumdan devralınan biçimler eleştirilerek, bozularak, yıpratılarak

⁹³ Atıflar metin içinde eser adına yer verilmeden sayfa numarası gösterilerek yapılacaktır. Metni kısıtlayıcı olabildiğince kısa ve kısaltarak atıf yapılmıştır. Kitabın Türkçe baskısı esas alınmakla birlikte çeviride küçük düzeltmeler de yapılmıştır.

kullanılacak; bunlar üretim ve mübadele ilişkilerinin kapitalist niteliği așındığı oranda yerini başka bir düzenleme biçimine bırakarak sökümleneceklerdir. İşçi sınıfı kendi devletine (hukukuna ve ahlakına) karşı eleştirel bir tavra sahip ve “bu biçimlerin varlıklarının ve aynı zamanda yok oluşlarının tarihsel zorunluluğunun bilincinde olmalıdır” (s.168). Paşukanis’ın ortaya çıkacak düzenleme biçiminin ne olacağına veya olabileceğine ilişkin saptamalarına aşağıda yer vereceğiz.

Kitabın tamamına egemen olan ve hemen her bölümde de açıkça yinelenen temel tez Giriş bölümünde ortaya koyulmaktadır. Kapitalist üretim biçiminin aşılması, daha doğrusu Paşukanis’ın Marx’tan alıntılarla vurguladığı gibi mübadeLENİN aşılması ile yeni üretim ilişkilerinin sosyalist hukuku oluşmayacak, fakat hukuk sönüp gidecektir. Hukuksal biçim ölümsüz değildir.

İşçi sınıfı hukukunun, kendisine başka genel kavramlar bulmak zorunda olduğu ve bu arayışın da Marksist hukuk kuramının görevi olması gerektiği söylenilmektedir. (...) Bu eğilim, işçi sınıfı hukuku için kendine özgü yeni genel kavramlar talep ederken pek devrimci görünülmektedir. Fakat gerçekte, hukuksal biçimin ölümsüzlüğünü ilan edip, bu biçim, tam gelişimine izin veren belirli tarihsel koşullardan soyutlamaya ve sürekli yenilenme yeteneğine sahipmiş gibi sunmaya çalışırlar. Burjuva hukukunun belirli kategorilerinin (şu ya da bu buyrukların değil, belirli kategorilerin) sökümlenmesi, hiçbir biçimde, işçi sınıfına hukukunun yeni kategorilerinin bunları yerini alması anlamına gelmez. (...) Burjuva hukuk kategorilerinin sökümlenmesi, genel olarak hukukun sökümlenmesi, insan ilişkilerindeki hukuksal unsurun yitip gitmesi anlamına gelecektir (55-56).

Bu kabulden yalnız ve güçlü sonuçlar çıkmaktadır. Kapitalizmin en gelişkin haline getirmiş olduğu hukuksal biçimler sosyalist ilişkilerin kalbi olarak kullanılamaz, kullanılıyor olması kapitalist üretim ilişkilerinin geriletilmiş olsa da henüz aşılmadığını gösterir, hatta bu hukuksal biçimler kapitalizmdeki gelişkinliğiyle, eleştirilmeden ve bozulmadan kullanılabiliriyorsa, sosyalist toplumsal ilişkilerin gelişme düzeyi düşüktür.

Devrimden sonra kapitalist üretim ilişkileri aşılrken oluşan yeni ilişkilerin hukuksal kurgusunda yepyeni düzenleme araçları gelişebilir, ama ilk elde kapitalizmin yaratmış olduğu hukuksal biçimler yeni ilişkilerin biçim olmayı sürdürmeyecektir. Paşukanis bunu kabul etmekte, bununla birlikte sosyalist içeriği taşıyan burjuva hukuki biçimlerin bu içerikleriyle gelişmelerini sürdürmeyeceklerini düşünmektedir. Zira kapitalist üretim/mübadele ilişkilerinin aşılmasıyla gelişen yeni toplumsal ilişkiler, burjuva hukuki biçimler tarafından özümlenemezler.

Ahlakin, hukukun ve devletin burjuva toplumunun biçimleri olduğu gerçeği akılda tutulmalıdır. İşçi sınıfı bu biçimleri kullanmak zorunda olsa bile, bu durum kesinlikle, onların sosyalist bir içerik alarak gelismeyi südürecekleri anlamına gelmez. Bu biçimler, sosyalist içeriği özümleyemezler; bunlar, söz konusu içerik gerçekleştiği oranda sökümlenmek zorunda kalacaklardır (abç) (167).

Yapılması gereken, zorunluluğu anlamak, kendi devletine ve hukukuna karşı eleştirel bir tavır geliştirmek ve hukuksal biçimlerin yok olacağını kabul etmektir.

İşçi sınıfı, sadece burjuva devletine ve ahlakına karşı değil, kendi öz devletine ve ahlakına karşı da serinkanlı bir eleştirel tavra sahip olmak zorundadır. Başka bir ifadeyle işçi sınıfı, bu biçimlerin varlıklarının ve aynı zamanda yok oluşlarının tarihsel zorunluluğunun bilincinde olmalıdır (168). Bunun, uygulama sonucu yeni içerikleri taşımak zorunda olan hukuksal biçimleri sakınmamak, bozulmaları, sapmaları, çatışmaları değerlendirdirken bunların bir yeni düzenlemenin olanağını yaratıp yaratmadıkları veya düzeltilmesi gereken bozukluklar olup olmadıklarına serinkanlı eleştiriyle karar vermektir. Paşukanis, kuramının bu olağanüstü önemli sonuçlarını görmemiş olamaz, ancak Stalinist dönemin bedeli ölüm olan çatışmalarında her sapmayı hukukun sömürlenmesinde yeni bir olanak olarak değerlendirmiştir.

Paşukanis'in mesleki ve toplumsal rolündeki olumsuzluklar da bu temel teziyle açıklanabilir. Lenin'in ölümünden sonra iktidarı ele geçiren Stalin'in devletin yenilenmesi ve güçlendirilmesi için hukuku bir terör aracı olarak da kullandığı politikaların hukuksal kuruluşu ve uygulanmasına destek vermesini, kendi kendine hukuksal biçimlerin yıpratılmasının/bozulmasının sömürenmelerinde bir aşama olduğu düşüncesi ile gerekçelendirmiştir. Paşukanis'in zorlanarak yaptığı özeleştirilere, *Hukuk Genel Kuramı*'ndan taviz vermesine rağmen, Stalinist rejim tarafından ortadan kaldırılması da bütün özeleştirici ve düzeltmelerine rağmen mübadele ilişkilerinin aşılmasıyla devletin ve hukukun sömüleneceği görüşünden vazgeçmemesiyle açıklanabilir.

Paşukanis'in çalışması, devrim sonrası devletine ilişkin Marx ve Lenin'in yazılarından sonraki en tutarlı ve keskin incelemedir. Bu dönemde kapitalist üretim ilişkilerinin aşılmasıyla hukuk yerini teknik düzenlemelere bırakmayacaktır.

İktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesi sosyalizmin temel koşuludur. Bununla birlikte tecrübe, örgütü ve planlı üretim ve dağıtımın, iktisadi birimlerin pazar aracılığıyla birleştirildiği meta mübadelesinin yerini bugünden yarına alamayacağını da göstermiştir. Bu mümkün olsaydı, mülkiyetin hukuksal biçim tarihsel olarak tamamen ortadan kalkmış olurdu (132). (...) Planlı ekonominin inşası görevi yerine getirilmediği, çeşitli işletmeler ve işletme birlikleri arasındaki pazar ilişkisi sürdürdüğü sürece hukuksal biçim de yürürlükte kalacaktır. (...) 'İktisadi hesaplama' ilkesinin uygulanması, millileştirilmiş büyük sanayide bile birbirleri arasındaki ilişkinin piyasa aracılığıyla sağlandığı iktisadi birimlerin oluştuğunu göstergesidir. Devlet girişimleri dolaşımın koşullarına tabi oldukça, bunların aralarındaki ilişki teknik eşgündüm biçiminde değil, sözleşme biçiminde ortaya çıkar ve ilişkilerin saf hukuksal, yani yasal düzenlemesi mümkün ve gerekli hale gelir (...) Bir yandan, doğal, (meta biçimini altında) maskelenmemiş, rasyonel biçimde ortaya çıkan iktisadi kategorilerle ve üretim birimleri arasındaki toplumsal ilişkilerle devinen bir iktisadi yaşama sahibiz. Burada, üretim ve dağıtım plan ve programları biçiminde ortaya çıkan teknik belirlenimler, doğrudan yönergeler geçerlidir. Bu tip yönergeler somuttur ve koşullar değişikçe sürekli olarak değişirler. Öte yandan, değer biçimini altında dolaşan metalara ve bununla bağlı olarak da iktisadi birimler arasında sözleşme biçimini altında ortaya çıkan ilişkilere sahibiz. Burada ise, özerk özneler arasında az çok sabit ve sürekli biçimsel kural ve sınırlamalar (medeni kanun ve ayrıca ticaret kanunu) ve uyuşmazlıklar çözerek bu ilişkilerin gerçekleşmesine yardım eden organların

(mahkemeler, hakem heyetleri) yaratılması söz konusudur. Açıktır ki birinci eğilim, hukuk disiplininin gelişimi için bir ufuk sağlamıyor. Bu eğilimin aşamalı zaferi genel olarak hukuksal biçimin aşamalı olarak ortadan kalkması anlamına gelecektir (133-134). (...) Hukuksal biçim sınırlı ufkuna bizi ancak geçici olarak tutsak eder; varlığını sadece ve sadece kesin olarak tükenmek için sürdürür (135).

Hukuksal biçimin ve hukuksal ideolojinin ortadan kaldırılmasının gerçek koşulu, bireysel çıkarla toplumsal çıkar arasındaki karışılığın aşıldığı bir toplumsal durumdur (103).

Özel çıkar karışılığı hukuksal düzenlemenin ana temellerinden biridir. Bu aynı zamanda hukuksal biçimin mantıksal temeli ve hukuksal üstyapının gelişiminin gerçek nedenidir. İnsanların hareketleri en karmaşık kurallarla düzenlenenebilir, fakat bu düzenlenmede hukuksal unsur, çıkar farklılaşmaları ve çatışmalarının başladığı yerde başlar. [Hukuksal düzenlemenin bu çıkar farklılaşmasına karşın -OK] amaç birliği teknik düzenlemenin koşuludur (78).

Hukuk Genel Kuramı Kavramı

Paşukanis, "Giriş"te hukuk genel kuramının anlamını açıklamaktadır. Hukuk genel kuramı için verdiği, tarih dışı değişmez kategorileri kullanır gibi görünen tanım ilk bakısta Marksist yöntem ile çelişir. Yaklaşık yirmi sayfalık uzunca girişte görünüşte oluşan bu çelişkiyi gidermeye çalışmaktadır. Hukuk genel kuramı,

temel, yani en soyut hukuki kavamların geliştirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu kategoriye örneğin, 'hukuk kuralı', 'hukuksal ilişki', 'hukuksal özne' ve benzerleri gibi tanımlar girer. Bu kavamlar, soyut nitelikleri dolayısıyla, hukukun herhangi bir alanında kullanılabilir; bunların sistematik ve mantıksal anımları, uygulandıkları somut kapsamdan bağımsız olarak aynı kalır (41).

Paşukanis bu kavamların olgudan soyutlanarak yaratıldığını özellikle vurgulamaktadır:

Hukuk genel kuramına (...) sadece biçimsel, saymaca tanımlamalarla ve yapay kurularla uğraştığı itirazı yöneltilemez. ... Hukuk kuramı (...) soyutlamalarla çalışır; (...) bu soyutlamaların gerisinde tamamıyla gerçek toplumsal güçler gizlenmektedir (54). Bu en soyut ve yılın hukuksal kavamları, yürürlükteki hukuk kurallarının mantıksal işlenmesinin bir sonucudur ve hukuksal ilişkilerle bunların ifadesi olan hukuk kurallarının kendiliğinden olma niteliği ile karşılaşıldığında, bilinçli yaratının geç ve üstün bir ürününü temsil ederler (41).

Hukuksal biçimlerin maddeci açıklaması bu biçimlerin taşıdıkları içeriklerin açıklamasından daha önemlidir. Paşukanis bu açıdan Marksist hukukçular arasında özgün bir yere sahiptir. Hukukun egemen sınıfın çıkarlarını temsil ettiğini, bu çıkarın taşıyıcısı ve güvencesi olduğunu saptamakla veya hukukun bu sınıf egemenliğini gizleyen ideolojik bir araç olduğunu kabul etmekle yetinmemekte, söz konusu içeriğin aldığı biçimleri, içeriklerini bir yana atmadan özel olarak incelemektedir.

Hukuk Genel Kuramı'ndaki arayış dünyanın burjuva hukuksal tasarnımını çözümlemek ve çözmektir. Hukuk alemi yercilleşmekte, hukukun öte dünyası,

dolayım gösterilerek erişilebilir kılınmaktadır. Almanca baskına önsözde hukuk ile hukuk bilgisinin yarattığı dolayının çözülmesi görevini saptamaktadır:

Engels, dünyanın hukuksal tasarımları, burjuvazının klasik tasarımidır; ‘dogmanın ve tanrısal hukukun yerini insansal hukukun, kilisenin yerini de devletin aldığı’, ‘tanrıbilimsel anlayışın bir tür dünyasallaşması’ olan klasik tasarımidır saptamasında bulunurken haklıdır. (...) Dünyanın burjuva hukuksal tasarımlına karşı savaşım, Sovyet Cumhuriyeti hukukçuları için bugün hâlâ güncel bir görevdir (28-29). (...) Burjuva hukukçuları tarafından, dönemlerinin ve sınıflarının ihtiyaçlarından yola çıkararak gelişirdikleri genelleme ve soyutlamaları bir yana bırakmamalı, bu soyut kategorileri çözümleyerek gerçek anımlarını sergilemeli ve hukuksal biçimim tarihsel koşullanmalarını ortaya koymalıdır (59).

Paşukanis geliştirmeye çalıştığı hukuk genel kuramına Marksist veya proleter gibi bir niteleme getirmemiştir. İşçi sınıfı hukuku olamayacağı gibi Marksist hukuk kuramı da olamaz. Bu nedenle hukuk genel kuramı kavramını kullanmış, önüne Marksist nitelemesini getirmemiştir.

Marksist olarak kendime saf hukuk kuramı kurma görevi yüklemedim, bir Marksist olarak kendime böyle bir görev vermem de mümkün değil (...) amaç, hukuksal biçimim ve bu biçimim dile getiren özgül kategorilerin, toplumbilimsel bir yorumu[dur] (106). (...) Marksist eleştirisinin görevi, sadece bireyici burjuva hukuk kuramlarını çürütmeyi değil, ayrıca, hukuksal biçimim kendisini çözülemeyi onun toplumbilimsel köklerini açığa çıkarmayı, temel hukuksal kavramların tarihsel göreceliğini ve koşullanmasını göstermeyi de içerir (30).

Bu sayede üretim/mübadele ilişkilerinin kalıpları/ürünleri olan en gelişkin hukuksal biçimlerin, kapitalist üretim ilişkilerinin aşılmasıyla ortaya çıkan yeni toplumsal ilişkilerin biçimini olarak kullanılmasının olanaksızlığı anlaşılabilecektir.

Soyut Bilimlerde Somutun Kuruluş Yöntemleri

“Hukuk genel kuramını kurmak için neden kapitalist ilişkilerin hukuku incelemektedir” sorusu devrim sonrası yazan bir Marksist hukukçu için yanıtlanması zorunlu bir sorudur.

Neden devrim sonrası gelişen hukuk incelenerek genel kuram oluşturulmamaktadır? Sorunun yanıtı elbette sömürmenme kavramıyla bağlantılı. Devrim sonrası gelişen ve gelecek toplumsal ilişkilerle sömürlenecek ve ortadan kalkacak bir hukuktan genel kuram oluşturulamaz. Bunun dışında bir toplumsal olguya incelemek için doğru yöntem en gelişkin biçimlerden, en üst soyutlama düzeyinden başlamaktır. Paşukanis hukuk genel kuramını burjuva hukukun incelenmesiyle oluşturmasını sosyal bilimlerde yöntemin ne olması gereği ile açıklamaktadır:

Her bilimin, ona dayanarak gerçekliği yeniden ürettiği, kendine özgü bir tasarımları vardır. Böylece bütün bilimler, tüm ilinti, ilişki ve biçim zenginliği ile gerçekliği en yalın soyutlamaların bileşimi olarak kurar. (...) Gerçekliği en yalın parçalarına ayırtımadığımız zaman, soyutlama bize yardım eder (...) Sosyal bilimlerin olgunluğu, soyutlama derecesinin gelişmişlik derecesiyle belirlenir. (...) Bu kategorilerden yola çıkan (...) [kuramcı] aynı somut bütünselliği yeniden üretir; fakat kopuk kopuk ve kaotik biçimde değil, sayısız iç ilişkilerin ve belirlenimlerin zengin bütünlüğü olarak (61).

Hukukun kullandığı kavramlar salt insan aklının ürünü değildir. Kavramların anlattığı toplumsal ilişkiler gerçekdir/tarihseldir. Kavramların, kuramlar içindeki gelişim tarihlerini önceleyen toplumsal ilişkilerde gerçek birer tarihleri vardır. Paşukanis bunun için iktisattaki değer kavramını örnek vermektedir:

Sosyal bilimlere, örneğin siyasal iktisada dönersek ve temel kavramlarından birini, örneğin değeri ele alırsak, değer kavramının, düşünsel bir öğe olarak siyasal iktisat kuramı tarihinin bir parçası olmamla kalmadığını, değerin gerçek bir tarihinin, bu kavramları gitgide bir tarihsel gerçeklikle dönüştüren bir insan ilişkileri evriminin var olduğunu da görürüz (63).

Aynı özellik hukuk için de geçerlidir:

Genel belirlenimiyle hukuk, biçim olarak hukuk da sadece uzman hukukçuların kuramlarında ve zihinlerinde yaşamaz. Bir düşünce sistemi olarak değil, üretim ilişkilerinin baskısı altında, insanların bilinçli tercihlerine dayanmadan oluşan özel ilişkiler sistemi olarak ortaya çıkan gerçek, paralel bir tarihi vardır (64).

Toplumsal ilişkiyi inceleyen kişinin soyutlamalara erişebilmesi için ilişkinin ortaya çıktığı andan inceleme anına kadarki tüm tarihsel gelişimi izlemesi gerekmekz. Erişilebilin ve en gelişkin olduğu düşünülen aşamanın incelenmesi soyutlama ve kavram geliştirme olağrı verecektir. Bilimsel araştırmayı ilişkinin geçirdiği tarihsel yolu izlemesi gerekmekz. Tam tersine araştırma en gelişkin halden başlamalıdır. Paşukanis'in hukuk genel kuramını oluştururken uyguladığı Marx'ın yöntemine göre “[t]arihsel olarak kaçınılmaz olan, hiçbir şekilde, yön temsel olarak doğru değildir.⁹⁴ Geçmiş oluşumların, kendilerinden sonra gelen ve bunun sonucu olarak daha gelişkin ve üstün biçimlerin tahliliyle açıklanması” (67) gerekdir.

Toplumsal olguların açıklanmasında burjuva toplumu en gelişkin biçimleri sunmaktadır. Paşukanis bu kabulü için Marx'a atıf yapmaktadır:

Burjuva toplumu, üretimin olabilecek en gelişkin ve zengin tarihsel örgütlenmesidir. Bundan dolayı, bu toplumun ilişkilerini ifade eden ve yapıyı anlamamızı mümkün kıılan kategoriler aynı zamanda, tüm geçmiş toplumların yapı ve üretim ilişkilerini, üzerine inşa edildiği unsurları ve tam aşılmamış, kısmen varlığını sürdürden kalıntılarıyla kavramımızı mümkün kıilar.⁹⁵

Paşukanis Marx'tan yönteme ilişkin alıntılar yaptıktan sonra hukuk inceleme sinin bilimsel yöntemini saptamaktadır.

(...) Hukuksal biçimin en yalın ve en soyut görünüşünde tahliliyle işe başlamalı ve aşama aşama karmaşık biçimlere geçerek tarihsel somuta ulaşmalıyız. Kavramların diyalektik evriminin, tarihsel gelişmenin diyalektik evrimine denk düşüğünü unutmamalıyız (68).

Hukukun tarihsel evriminde ve en gelişkin aşamaya gelmesinde meta üretimi temeldir:

⁹⁴ Karl Marx (1983) "Ekonomi Politığın Eleştirisine Giriş (1857)", *Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı*, Beşinci Baskı, Ankara: Sol Yayınları, s. 237-246.

⁹⁵ Marx, "Ekonomi Politığın Eleştirisine Giriş (1857)", s. 243.

Tarihsel evrim, sadece hukuksal kuralların ve kurumların içerisinde bir değişikliğe yol açmaz; aynı zamanda hukuksal biçimin kendisinde de bir gelişim yaratır. Uygarlığın belirli bir aşamasında ortaya çıktıktan sonra hukuksal biçim, komşu alanlarla (din, ahlak) sınırlarını belirlemeden ve zayıf bir iç ayrimlaşma ile uzun süre gelişiminin ilk basamaklarında kalır. Ancak aşamalı bir evrime, en üst kesinlik, en derin ayrimlaşma ve doruk noktasına ulaşır. Bu üst gelişme aşaması, tamamen belirlenmiş toplumsal ve iktisadi ilişkilere denk düşer. Aynı zamanda bu aşama, hukuk kuramsal olarak organik bir bütünlük olarak gösteren bir genel kavramlar sisteminin ortaya çıkışıyla tanımlanır (68). (...) Hukuksal kategoriler, görünüşteki evrenselliklerinde, belirlenmiş tarihsel öznenin, belirlenmiş yönünü dile getirirler: burjuva toplumunun meta üretimi (67).

Ideoloji ve Hukuk

Hukukun bir ideoloji olduğu, bu niteliğiyle kullanıldığı ve sınıf egemenliğini gizlediği görüşü Paşukanis'in hukuk genel kuramı oluşturma girişiminin karşısındaki engellerden biridir. Hukuksal kurallar, kavramlar, kurumların ideolojik nitelikte olması, onların nesnel olarak kavranabilmesine ve bu kavramlaşmanın da toplumsal ilişkileri açıklamakta kullanılabilirliğine engel değildir.

Paşukanis hukukun ideolojik niteliğini kabul etmekte fakat ideolojik görünümü dışında onun gerçekliğinin yadsınmasını reddetmektedir:

Sorun kesinlikle, hukuksal ideolojinin (veya hukuksal psikolojinin) varlığını kabul etmek veya reddetmek değil, fakat, hukuksal kategorilerin ideolojik görünümleri dışında görünümleri olmadığını kabul etmektir (69). (...) Bir kavramın ideolojik niteliği, ifadesi olduğu ilişkilerin maddiliğini ve gerçekliğini ortadan kaldırılmaz (72). (...) Belirli bir kavramın ideolojik niteliğinin saptanması, hiçbir biçimde nesnel gerçekliği, yani sadece bilinçteki değil dış dünyadaki gerçekliği de inceleme yükümlülüğünü ortadan kaldırılmaz (71). (...) Örneğin, meta kategorisinin, açık ideolojik niteliğine karşı nesnel bir toplumsal ilişkiye dile getirdiğini çok iyi biliyoruz. (...) Siyasal iktisadin genel kavramları sadece ideolojik öğeler değil, fakat onlar sayesinde nesnel iktisadi gerçekliğin bilimsel olarak, yani kuramsal olarak kavranabilecegi soyutlamalarıdır (70).

Kapitalist üretim/mübadele ilişkilerinin ürünü olan en gelişkin hukuksal biçimlerin ideolojik yönlerinden temizlenerek incelenmesi onlardan en soyut hukuksal biçimlere erişilmesi geçmişin ve oluşan bilgisini üretme olanağı verecektir.

Paşukanis'in hukuk ve hukukun ideolojik niteliği konusunda benimsediği konumdan kaynaklanıormuş gibi görünen yanlış sonuçları düzeltmesi gerekmıştır. Hukukun varlığı yalnız bilinçteki ideolojik varoluşu ile sınırlı değilse, hukuk toplumsal ilişkilerden kaynaklanıorsa ve hukuk bir toplumsal düzenleme aracısa, görünüşte bir çelişki ortaya çıkar. Bu durumda "toplumsal ilişkilerin kendi kendilerini düzenlediğinden (74)" söz etmiş oluruz. Böyle bir çelişkinin görüntüsünün ortaya çıkışının nedeni toplumsal ilişkilerin hukuksal kurallar üretmesinin doğrudan olduğunu, her içeriğin kendi başına kural olduğunu kabul etmekten kaynaklanır. Toplumsal ilişkiler hukuksal biçimler kazandığı oranda, bu biçimler kendilerini doğuran somut, tekil ilişkilerden bağımsızlaşarak benzer, az çok benzer

toplumsal ilişkileri de düzenlemeye, zorlamaya başlarlar ve hatta uymayan ilişkileri yaptırımla düzleyerek belirlerler. Toplumsal ilişkilerin kendi kendisini düzenlemesinden değil, hukuk *dolayımıyla*⁹⁶ düzenlemesinden söz etmek gerekir.

Paşukanis içerik-biçim ilişkisi ile görünüşteki çelişkiye açıklamaktadır:

Hukukun temel kavramlarını çözümleyerek hukukun, *belirli* bir toplumsal ilişkinin biçimini, zarfi ve mistik örtüsünü olduğunu gösterebilirsek bu görünüşteki çelişkiden de kurtuluruz. Böylelikle ilişkinin belirli durumlarda kendi biçimini tamamen başka bir toplumsal ilişkiye veya hatta toplumsal ilişkiler bütününe dönüştürdüğünü ileri sürmek saçma olmayacağındır (75).

Ayrıca tüm toplumsal ilişkiler hukuksal biçimler almadığı gibi toplumsal ilişkileri düzenleyen tek araç da hukuk değildir. Paşukanis eleştirilerinde gözden kaçan nokta budur. Paşukanis “(...) toplumsal ilişkilerin *düzenlenmesi* bazı koşullarda *hukuksal nitelik* alır” (75) saptamasıyla hem hukukun kökenini/özgüllüğünü açıklamaya çalışmakta hem de bu koşullar bulunmadığı oranda hukuk yerine başka düzenleme araçlarının bulunacağını kabul etmektedir.

İlkel insanları ele aldığımda elbette burada da döltür bir hukuk buluruz; fakat ilişkilerin büyük bir çoğunluğu hukuk dışında, örneğin din kuralları altında düzenlenmemiştir. Burjuva toplumunda bile, posta hizmetleri, demiryolları ve ordunun örgütlenmesi gibi faaliyetlerin tümüyle *hukuksal* düzenleme alanı içinde görülebilmesi, ancak yasa, tüzük ve kararnamenin dış biçimleri tarafından yanıltılan çok yüzeysel bir yaklaşım benimsenirse mümkün değildir. Demiryolları planlaması, tren trafiğini düzenler, ama bunu, yasanın, örneğin mal göndericilerine karşı sorumluluğu düzenleyen yasanın düzenlenmesinden çok farklı bir biçimde yapar. İlk tip düzenleme öncelikle teknik, ikinci ise öncelikle hukuksaldır (abç.) (76).

Doğusunda hukuk dışı düzenleyiciler baskınken günümüzde hukuk, ideolojik gücüyle de en kapsayıcı düzenleyici olmuştur. Paşukanis hukukun toplumsal ilişkileri düzenlemekteki özgün niteliğini “*ilişki ve hukuk kuralı*” başlığında ele almaktadır.

Paşukanis için hukuk kuralı niteliği taşımayan teknik kurallar ve düzenleme sistemlerinin varlığının saptanması, kapitalist üretim/mübadale ilişkilerinin aşılmasıyla birlikte gerçekleşecek hukukun sökümlenmesi süreci için kullanılabilecek yöntemleri de göstermektedir.

Hukukun en gelişkin hale geldiği burjuva toplumunda bile her türlü toplumsal ilişki hukukla düzenlenmez. Paşukanis “(...) toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi az ya da çok hukuksal bir biçim alır, yani az ya da çok temel ve özgül bir hukuksal ilişki niteliği kazanır” (76) saptamasını yapsa da biraz ilerde hukukun yansıtışı/zarfladığı kendine özgü toplumsal ilişkiden söz etmektedir:

(...) Hukuksal biçimin kaçınılmaz olarak *yansıtı* bu *sui generis* toplumsal ilişkiyi nerede aramalıyız? (...) Bu ilişkinin mal sahipleri arasındaki ilişki olduğunu ayırtılı olarak kanıtlamaya çalışacağız (abç.) (79).

⁹⁶ “Dolayımlama zenginleşmiş, gelişmiş ve yeni bir düzeye çıkmış yeni bir doğrudan üretir.”; Henri Lefèvre (1947) *Logique formelle. Logique dialectique*, Paris: Éditions anthropos, s. 76.

Paşukanis'in bu saptamasından mal sahipleri arasındaki ilişki (mübadele ilişkisi) niteliği taşımayan toplumsal ilişkinin hukuksal biçimlerce düzenlenmesinin zorunlu olmadığı sonucu çıkar. Hukuksal biçimler mübadele ilişkilerinden köken alır ve hukuksal biçimler zorunlu olarak mübadele ilişkilerini yansıtırlar. Paşukanis her türlü toplumsal ilişkiden değil mübadele ilişkilerinden ve onunla bağlantılı ilişkilerden söz etmektedir. Ayrıca tek düzenleme biçiminin hukuk olmadığını da kabul etmektedir.

Hukukun toplumsal ilişkilerle bağlantısını kurmak yeterli değildir, onun özgül niteliğini belirlemek gerekir. Sınıfı toplumdaki ilişkilerin hukuk biçimi kazandığını söylemek, onun sınıfal içeriğini belirlemekle yetinmek yeterli değildir. Hukukun "özgül toplumsal ilişki olarak değil, tüm genel ilişkilerde olduğu gibi, hâkim sınıfın çıkarlarına denk düşen ve bu ilişkileri örgütlü şiddetle koruyan ilişkiler sistemi olarak kavranması" (80), "hukuksal biçimde içkin olan sınıfal içeriği açığa çıkarmakta, fakat bize o içeriğin neden böyle bir biçim aldığına açıklamamaktadır (81)."

Paşukanis bu açıklamayı yapmak için hukukun köken aldığı ve düzenlediği toplumsal ilişkiyi ele almaktadır.

İlişki ve Hukuk Kurah

Paşukanis hukuksal biçim ile yansittığı/düzenlediği özgül toplumsal ilişki arasındaki etkileşimi, üretim ilişkilerinin hukuk yaratması, devletin bu ilişkideki rolü, hukukun toplumsal ilişki yaratması gibi konularda sonuçlar üreterek ele almaktadır.

Hukuk, kurallar toplamı değildir, kurallaşan içerik ve içeriğe (uygulamaya, yeni toplumsal ilişkiye) dönüştürebilecek biçim, meta mübadelesi ilişkisinin hukuksal ilişkiye dönüşmesinden kaynaklanır.

Nesnel bir toplumsal olgu olarak hukuk, yazılı ya da yazısız, ilke ve kurallara indirgenemez. (...) Hukuk kuralının kendisi, yani mantıksal içeriği doğrudan doğruya var olan ilişkilerden kaynaklanır veya bir yasa olarak çıkarılmışsa, gelecek ilişkilerin doğumunu belirli bir yakınlıkta tâhmine olanak tanıyan bir belirtiyi ifade eder (85). (...) Kurallar toplamı olarak hukuk cansız bir soyutlamadan başka bir şey değildir. Hukuksal ilişki, hukuksal dokunun hücresidir ve hukuk gerçek hareketini ancak bu hücre içinde gerçekleştirir (83).

Paşukanis artık toplumsal ilişkiden değil hukuksal ilişkiden, özgül toplumsal ilişkinin üretmekte olduğu hukuksal ilişkiden söz etmektedir. Hukuksal ilişki ise,

öznel arazindaki hukuksal ilişki [ise], metalaşmış emek ürünleri arazindaki ilişkisin diğer yüzünden başka birsey değildir. Kapitalist toplumun zenginliği inanılmaz bir meta birikimi şeklinde ortaya çıktıgı gibi, toplum da sonsuz sayıda hukuksal ilişkiler toplamı olarak görünür (83).

Hukukçular çoğunlukla hukuk kuralından yola çıkarlar, kuralı hukuksal ilişkinin mantıksal ve gerçek temeli olarak kabul ederler (84). Hukuksal gerçekliğin, hukuk kuralı ile eşlenmesinin sınırı "kuralla gerçeklik arazindaki gerilimin belirli bir düzeyi aşmamasıdır" (85).

En yalın şekliyle hukuksal ilişkiye çözümleyebilmek için, dışsal bir zorunluluk olarak hukuk kuralı kavramından yola çıkmamız gerekmek. Çözümlemeyi ‘iceriği bizzat iktisadi ilişki tarafından belirlenen’ bir hukuksal ilişkiye dayandırmak ve bu hukuksal ilişkinin ‘yasal’ biçimini özgül bir olgu olarak incelemek yeterlidir (95).

Hukukun bilimsel incelenmesi kendisi de bir toplumsal gerçeklik olan hukuk kuralından değil, kuralın biçimini oluşturan içerikten, kuralın dışındaki gerçeklikten başlamalıdır.

Bilimsel yani kuramsal inceleme ancak fiili gerçekleri hesaba katar. Belirli ilişkilerin bir biçim kazanmış olması, buna denk düşen bir hukukun doğduğunu gösterir; buna karşılık, uygulamada karşılığı olmadan bir yasanın veya bir düzenleyici işlemin yapılması başarısız bir hukuk yaratma girişimini ifade eder (86).

Paşukanis hukuk aracılığıyla toplumsal gerçekliğe müdaхale edilemeyeceğini düşünmemektedir. Böyle bir sonuçtan özel olarak sakındığını açıklamak zorunda kalmıştır.

Bu bakış açısı kesinlikle, gelişim unsuru olarak sınıf iradesinin ve toplumsal gelişmeye bilinçli müdahalenin yadsınması veya ‘ekonomizm’, yazgıcılık ve benzeri kötü şeylerin benimsenmesi anlamına gelmemektedir. Devrimci siyasi faaliyet pek çok güçlüğü aşmak zorundadır: henüz bugün var olmayanı gelecekte gerçekleştirebilir, fakat geçmişte gerçekten var olmayanı bir çırpıda ortaya çıkaramaz (ab.) (86).

Hukukun varlığını özgül bir toplumsal ilişkinin biçim kazanması ile açıklamak yerine devletin kural koyması ile açıklayan görüşler “devlet koruması altındaki ilişkilerin en iyi güvence altına alınanlar olduğu görgül gerçeğine dayanır” (88). Fakat bu görgül gerçek hukukun varoluşunu açıklayamaz, zira “devlet iktidarı hukuksal yapıya açıklık ve istikrar kazandırır fakat hukukun maddi ilişkilerdeki yanı üretim ilişkilerindeki temellerini yaratmaz” (92).

Hukukun maddi dayanağı devletin koyduğu hukuk kuralı değil, üretim/mübadele ilişkileri ve onun bencil iktisadi özneleridir.

Toplumda üretim yapan insan, iktisadi kuramın kalkış noktasıdır. Temel tanımlarla ilgilendiği oranda hukuk genel kuramı da aynı ana varsayımlardan çıkış almalıdır. Örneğin, alım-satım sözleşmesi ilişkisinin doğabilmesi için mübadele iktisadi ilişkisinin var olması gereklidir. Siyasal iktidar, bu sözleşme hukuksal ilişkisinin biçim ve içeriğini yasalar aracılığıyla değişik biçimlerde düzenleyip, değiştirip, şekillendirip somutlaşdırabilir (...) Dogmatik hukuk bilimi buradan, örne de dâhil hukuksal ilişkisinin tüm unsurlarının hukuk kuralı tarafından yaratıldığı sonucunu çıkarır. Gerçekte para ve meta ekonomisinin varlığı doğal olarak temel koşuldur; tüm bu somut kurallar onunla anlaşılmaz. Hukuk öznesi maddi dayanağını, yasanın yaratmadığı fakat hazır bulduğu bencil iktisadi özneyi ancak bu koşulda bulur. Bu maddi dayanağı bulunmadığı yerde hukuksal ilişki de *a priori* düşünülemez (91).

Bencil iktisadi öznelerin taraf olduğu (ürtim/mübadele kökenli) özgül toplumsal ilişkilerin hukuksal biçim kazanmasının nedeni çatışmadır. “Hukuk ve hukukun ihlali” başlığında ele aldığı üzere Paşukanis kuralın kökeninin düzenlenmiş çatışma olduğunu düşünmektedir. Hukuksal biçimler, çatışmaların çözümesinin yöntem/biçime bağlanmasıyla oluşmuştur.

Hukuksal biçimini, hukuksal üstyapayı menfaat çatışması, uyuşmazlık oluşturur. Özel iktisadi özneler, uyuşmazlıkta yani davada taraflar olarak yani hukuksal üstyapının baş aktörleri olarak ortaya çıkar. (...) Hukuk dogmatiği bu tarihsel ardziałılığı unutur ve önce gerçekleşmiş sonuçla, devletin tüm faaliyetlere hukuksal nitelik tanyarak tüm toplumsal alanı doldurduğu soyut hukuk kurallarıyla işe başlar (92).

Kurala özgünlüğünü veren de mübadele ilişkisinin taşıyıcısı olan kişidir. "Hukuk kuralı, kendisini, ahlaki, estetik, yararçı vb. genel kurallardan ayıran özgünlüğünü, hakla donatılmış ve talepte bulunan kişiyi varsaymasına borçludur" (100). Bu kişi, bencil iktisadi özneden hukuk öznesi biçimini almasıyla oluşur.

Paşukanis bu aşamadan sonra hukuksal ilişki ve özneyi çözümlemeye geçmektedir.

Meta ve Özne

Paşukanis'e göre özne, hukuk kuramının atomu, bölünemezdir. "Her tür hukuksal ilişki özneler arası bir ilişkidir. Özne hukuk kuramının en küçük birimi; en basit ve bölünemez unsurudur. Bu nedenle çözümlememize özne ile başlıyoruz" (109).

İnsan, dirimsel bir varlık olmaktan çıkmakta, yeni bir biçim kazanarak hukuk öznesi olmaktadır. Hukukta insanın özne (kişi) biçimini kazanması bir veri ve sanki hep öyleymiş gibi görülmektedir (112). Bu dönüşümün kökeni emek gücünün ve onun ürünlerinin metalaşmasından kaynaklanır: "Özne biçiminin çözümlemesi, doğrudan doğruya meta biçiminin incelenmesinden kaynaklanır" (112). Meta, emek gücünün de meta haline gelmesi ve metaların özgür mübadelesi, hukuk öznesinin oluşum nedenidir.

Kapitalist toplum her şeyden önce mal sahiplerinden oluşan bir toplumdur. Bu durum, üretim sürecinde toplumsal ilişkilerin, birbirlerine karşı değerler şeklinde görünen emek ürünlerinde metaşması anlamına gelir. 'Meta', çeşitli yararlı somut özelliklerin, diğer metalarla belirli bir oranla değişilebilme özelliği gösteren soyut değerin maddi kalibi haline geldiği bir nesnedir. Bu özellik, insanların görmediği bir şekilde ve insanların iradesinden bağımsız işleyen doğal bir yaşamış gibi, nesnelerin kendisine içsel bir özellikmiş gibi görülmektedir (112). (...) Çalışma (veya çalışma) ile şeylere malik olan insanın, hukuksal malike dönüşmesi olağanı ve gerekliliği ancak pazarın gelişmesiyle oluşur (125). (...) Gelişimin çıkış noktasını, insanların nesnelerle olan organik, "doğal" ilişkisi, yani sahiplenme oluşturmuşsa da, bu ilişkinin hukuksal bir ilişkiye dönüşmesi mal dolaşımından, yani alım-satımdan doğan ihtiyaçların etkisiyle olmuştur (123). (...) Marx'ın ifadesiyle, mübadele ilişkisinde mal sahiplerinden biri, kendi malını devredip başka mala sahip olmayı, ancak diğer mal sahibinin rızasıyla yapabilir. Doğal hukuk öğretisinin temsilcilerinin, mülkiyeti temel bir sözleşmeye dayandırma isteği de bu düşüncenin ifadesidir. (...) Herhangi bir nesnenin kullanılması, tüketim malı veya üretim aracı olarak somut kullanım biçimile bağlıdır. Fakat nesne, değişim değeri olarak işlev gördüğünde, soyut, saf bir hukuk nesnesine ve ona sahip olan özneler de saf hukuk öznesine dönüşür (abç.) (124).

Paşukanis, üretim ve üretim ilişkileri yerine mübadeleyi temel almaktadır. Mübadele üretim ve üretim ilişkilerinin gerçekleşmesinin koşuludur. Hukuku oluşturan

özgül toplumsal ilişki de üretim (ürünim araçları, üretim güçleri ve ilişkileri) değil, bütün bunların oluşunu sağlayan mübadele ilişkisidir. "Metalar kendilerini üreten öznelerin iradesinden bağımsız olarak değer kazansa da değerin mübadele süreci içinde gerçekleşmesi mal sahibinin iradi ve bilinçli işlemini gerektirir" (112). Hareket, ilişki ile gerçekleşir. Emeğin metalaşması, artı değere el koyulması, metaların dolaşması, sermaye birikimi sürecinin gerçekleşmesi hep mübadele ile oluşur. Üretim temelli bu ilişkilerin hukuksal biçim alması, insanın hukuk öznesine dönüşümüyle ve sözleşme ile gerçekleşir. Paşukanis, *Kapital*'e dayanarak hukuksal kuruluşun temeli olan hukuk öznesinin maddi temellerini çözümlemektedir:

Emek ürünlerinde şeyleşen ve temel bir yasallık biçimini kazanan üretim sürecindeki toplumsal ilişkinin, gerçekleşebilmesi, mal sahibi birey ve 'iradeleri mallarda yerlesik' özneler olarak insanlar arasındaki özgül ilişkileri gerektirir. (...) Emek ürünü, meta özelliğini kazanır ve değer taşıyıcısı haline gelirken, insan da hak taşıyıcısı ve hukuksal özne haline gelir. 'İradesi belirleyici kabul edilen kişi hukuk öznesidir' (113).

İnsanın sahip olduğu emek gücü de mübadele edilebilen bir metadır. Emeğin kendisi değil, onun gün içinde sınırlanmış, kullanımı kurallara bağlanmış bir bölümű söz konusu edilmektedir. Kolelik ile yaşamak için emek gücünü satmak zorunda olan "özgür" insan arasındaki fark da budur:

(...) Özne kategorisi, bu özgürlüğün en iyi ifadesidir (...) [örneğin] Köle esfendisine tam anlamıyla tabidir ve zaten bu nedenle söz konusu ilişki hiçbir özel hukuksal değerlendirme gerektirmez. Buna karşılık ücretli işçi pazarda emek gücünün özgür satıcısı olarak görünür ve bu nedenle kapitalist sömürük, sözleşme hukuksal biçimini altında dolayımnanır (110).

Emek gücünün sahibi olan insan, hukuktaki hak sahibi olan kişidir.

Soyut hukuksal biçim, başka bir ifadeyle, hak ehliyetinin somut hak taleplerinden ayrılması, ancak meta ekonomisinde gerçekleşmiştir. Pazarda sürekli gerçekleşen hak devirleri, bu hakların sabit bir taşıyıcısı fikrini doğurmıştır. Pazarda başkasını bağlayan aynı zamanda kendisini de bağlar. Sürekli olarak, talep eden konumundan borçlu konumuna geçer. Böylelikle, hukuk özneleri arasındaki somut farklardan bir soyutlama yapmak ve bunları tek bir genel kavram altında birleştirmek imkânı doğar (abç.) (118).

Hukuksal ilişkinin öznesi, hak ve fili ehliyetine sahip, diğer öznelerle özgür iradesi ile ilişkiye girip devirler gerçekleştirebilen kişidir.

Emek gücü, gerçekleşebilip gerçekleşmeyeceğinden bağımsız olarak tüm hakların olanağıdır, hak ve fili ehliyetinin temelidir.

Nasıl nesne, toplumsal ilişkiyi metaştrarak onu insanın egemenliğinden kurtarıp insana iktisadi olarak egemen oluyorsa, insan da buna karşılık zilyed ve mal sahibi sıfatıyla (...) nesne üzerinde hukucken egemenlik sürdürmektedir (114).

Hukukun, gerçek egemenlik ilişkilerini gizleme gücü de buradan gelmektedir. Örneğin mülkiyet hakkı, mülksüzler için de vardır.

Mülkiyetin hukuksal biçimini, çok büyük sayıda vatandaşın mülkiyetten yoksun bırakılmasıyla hiçbir şekilde çelişmez zira, hukuk öznesi olmak tamamen biçimsel bir

niteliktir. Tüm insanların eşit biçimde malik olma hakkına sahip olduğunun kabulu insanları mal sahibi yapmaz (129).

İktisadi (yaşamsal, dirimsel) zorunluluk ile kurgusal özgürlük arasında bölünen toplumsal ilişkilerin çelişik niteliği, üretimin toplumsallığı ile üretim araçlarının özel mülkiyeti ve artı değere el koyma hakkının kişiselliği arasındaki çelişki ile uyumludur. Paşukanis ilk olarak toplumsal ilişkilerin bu iki biçimini saptamaktadır:

Aynı zamanda toplumsal yaşam, bir yandan, kendiliğinden doğan seyleşmiş ilişkiler (fiyat seviyesi, artı değer oranı, kâr oranı gibi tüm iktisadi ilişkiler) yani, insanların, nesnelerden başka bir anlamı olmadığı ilişkiler toplamına; öte yandan ise, insanın ancak bir nesneye karşı tanımlandığı, yani özne olarak tanımlandığı ilişkiler toplamına ayırmaktadır. Hukuksal ilişki tam da budur. Birbirlerinden ayrılan fakat aynı zamanda birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olan iki temel biçim söz konusudur. Üretimden köken alan toplumsal ilişki, bir yanda malların değeri, öte yanda insanın hukuk öznesi olma yeteneği olarak iki uyumsuz biçimde ortaya çıkmaktadır (abç.) (113).

Dirimsel ve toplumsal varoluşunun tüm gereksinimlerini karşılamak için emeğini satmak zorunda olan insan, kapitalizmde bunu sözleşme hukuku biçimini aracılarıyla özgürce yapar.

Kendi iradesi dışında, değer yasası biçiminde doğan iktisadi ilişkiler karşısında köle tabiiyetine düşen iktisadi özne, bir nevi telafi niteliğinde olmak üzere, hukuksal özne olarak garip birarmağan kazanmaktadır: Kendisini diğer mal sahipleri karşısında tamamen özgür ve eşit hale getiren hukukten tanınmış bir irade (114).

Dirimsel ve toplumsal varlığımızı sürdürmemizi sağlayan ürünler, gereksinimlerimizi karşıladığı için değil, alınabilir-satılabilir olduğu için değerlidir; özgürlüğümüz, yapabilme gücümüz olduğu için değil, hukuk/devlet yasaklamadığı, olanak tanıdığı için vardır. "Meta fetişizmi hukuk fetişizmiyle tamamlanmaktadır" (118).

Özneler Arası İlişkinin Hukuksal Biçimi: Sözleşme

Toplum dışında insan olanaksız ve yapılabilese bile verimsiz bir soyutlamadır. Bunun gibi insanın hukuksal biçimi olan hukuk öznesi (kişi) de ilişkileri dışında kavranamaz. Hukuksal anlamda özne ve irade kavramları, sözleşme dışında ölü birer soyutlamadırlar (122). Mübadele ilişkilerindeki

öznenin iradesinin gerçek temeli, satın alırken satma, satarken de satın alma isteği- dir. Bu isteğin gerçekleşmesi için, mal sahiplerinin isteklerinin karşılıklı uyuşması zorunludur. Hukuksal bakımından bu ilişki, bağımsız iradeler arasındaki bir sözleşme veya anlaşma olarak ortaya çıkar (abç.). Sözleşmenin hukukta merkezi bir kavram olmasının nedeni de budur. (...) Sözleşme, hukuk fikrinin kurucu unsurudur. (...) [H]ukuksal işlem kavramı tarihsel olarak sözleşmeden doğmuştur. Hukuksal anlamda özne ve irade kavramları, sözleşme dışında ölü bir soyutlamadır. Bunlar ancak sözleşmede hayatı kazanırlar. Aynı zamanda hukuksal biçim, en yalın ve en basit biçimimle mübadele işleminde kendine maddi bir temel bulur. Bu nedenle mübadele, hem siyasal iktisadın hem de hukukun temel unsurlarının odağıdır (122).

Hukuk kapitalizme özgü bir biçim degildir, kapitalizmde en gelişkin halini alır.

Paşukanis'in kuramından kapitalizmi önceleyen aşamada hukukun olmadığı sonucu çıkmaz. İnsanlık tarihinde nesneler kullanım değerlerinden bağımsız değişim değeri niteliği kazandıkça, emek metalaşıkça, meta mübadelesi gelişikçe toplumsal ilişkiler hukuksal biçimler kazanmıştır. Bu biçimleşme en gelişkin halini tüm yaşamın metalaşığı, tüm toplumsal ilişkilerin meta ilişkilerine dönüştüğü kapitalizmde bulmuştur.

İnsanın kendisinin ürettiği veya aşırıldığı veya (silah, mücevher gibi) kendi kişiliğinin parçası olan bir nesne ile arasındaki ilişki hiç kuşkusuz tarihsel olarak özel mülkiyetin gelişmesinin bir ögesidir. Bu ilişki, mülkiyetin ilk, kaba ve sınırlı biçimini yansıtır. Özel mülkiyet ancak, meta ekonomisine veya daha kesin bir ifadeyle kapitalist meta ekonomisine geçişle genel ve tamamlanmış bir nitelik kazanır. Böylelikle nesnesine duyarsız hale gelir ve organik insan topluluklarıyla (kandaş küme, aile, komün) tüm bağlarını koparır. (...) Bu saf hukuksal biçimle mülkiyet, bireysel tüketim ve kullanımın koşulu veya bir güç kullanımının sonucu olan doğal ve organik özel tasarruf ile mantık gereği pek az ortak noktaya sahiptir. (...) Bu iki kurum, serbest bireysel kullanımın koşulu olarak özel tasarruf ile daha sonra mübadele ilişkisinde elden çıkarmanın koşulu olarak özel tasarruf, yapıbilimsel olarak birbirine doğrudan doğruya bağlıdır; bununla birlikte mantıksal olarak iki değişik kategori söz konusudur (...) (abç.) (128).

Hukuk ve Devlet

Paşukanis hukukun oluşumunda ve uygulanmasında devletin rolü konusunu “İlişki ve Hukuk Kuralı” bölümünde ele almıştı. “Hukuk ve Devlet” ise daha çok hukuksal devlet kuramı veya başka bir anlatımla devletin hukuksal kavranışı ile hesaplaşıyor.

Özel hukukun kökenlerinin (...) iktidarın rızasında değil, [meta üretimine dayanan toplumsal -OK] ilişkilerde aranması gereklidir. Öte yandan egemenlik ve tabiiyet ilişkilerinin mantığı, hukuksal kavramlar sistemine ancak sınırlı biçimde uyar. Bu nedenle devletin hukuksal kavramlaşması hiçbir zaman bir kuram haline gelememiş ve gerçekliğin ideolojik deformasyonu olarak kalmıştır (94). (...) Devlet hukuksal bir üstyapı kurumu değildir, ancak ‘öylemiş gibi düşünmülebilir’ (103).

Gelişimin en yüksek aşamasında hukuk devletin yaratıcı olarak görülür. Devlet de hukukun. Hukukun devletin (tüm birimleriyle) koyduğu kurallar biçimini kazanması üretim/mübadele ilişkilerinin gelişkinliği ile bağlantılıdır. Paşukanis bu aşamayı hukukun soyut nitelik kazanması olarak anlatmıştır.

Hukukun soyut nitelik kazanması ancak, burjuva ilişkilerin tam anlamıyla gelişmesiyle gerçekleşmiştir. Her insan genel insana; her emek, toplumsal olarak yararlı genel emeğe; her özne, soyut hukuk öznesine dönüşür. Aynı zamanda hukuk kuralları, soyut genel yaşamın tamamlanmış mantıksal biçimini alır (121).

Bu en gelişkin aşamada devletin varlığının hukuk ile açıklanması yaygın kabul görmektedir.

Devlet, mübadeleye bağlı ilişkilerin güvencesi olma özelliği ile hukuksal biçim kazanır, kamu gücüne dönüşür. Bunun için öncelikle mübadelenin düzenli hale gelmesi gereklidir. “Ticaretin kökeninde silahlı soygunu dışlamaması gibi, hukuksal ilişki de ‘doğası’ gereği bir barış durumunu önceden varsaymaz; fakat tersine onunla at başı gider” (136).

Barış durumunun değil, sürekli ihmallerle oluşmuş olan düzenin güvencesi olan devlet hem üretim ilişkilerinin güvencesi hem de bunun hukuksal biçimini olan sözleşmelerin güvencesidir.

Hukuk ve keyfilik, görünüşte çelişik olan bu iki kavram,其实 birbirlerine sıkı biçimde bağlıdır. (...) [M]übadele gibi hukuk da bölünmüş toplumsalın öğeleri arasında bir iletişim aracıdır. Soğut hukuksal düşünüş için sürekli ve türdeş olarak görünen barış durumu, anlaşıldığı biçimde, hukuksal gelişimin ilk aşamalarında kesinlikle var olmamıştır. (...) Barış durumu, mübadele düzenli bir olay haline geldiğinde bir ihtiyaç halini almıştır (137). (...) Otorite, bu ilişkilerin [mübadeleye bağlı olan ilişkilerin] teminatı olarak ortaya çıktıgı ölçüde düzenin nesnel yararını temsil eden bir toplumsal otoriteye, bir kamusal iktidara dönüşür (141).

Üretim ilişkileriyle oluşan sınıf egemenliğinin örgütlenmesi olarak devlet ile üretim/mübadele ilişkilerinin hukuksal biçiminin güvencesi olarak devlet, hukuksal biçim almak bakımından farklı özelliktedirler. Devletin, ilk işlevini yerine getirdiği oranda hukuksal biçimlerin dışında yer olması, hukuksal biçimleri parçalaması, yani hukukla kavranamaması söz konusu iken ikinci işlevini yerine getirirken bir hukuk öznesidir o.

Sınıf egemenliğinin ve dışa karşı savaşın örgütlenmesi olarak devlet, hukuksal yorumlanmaya ihtiyaç duymadığı gibi buna kesinlikle olanak da tanımaz. Bu alan, düpədüz ‘yerindelik’ ilkesinden başka birsey olmayan sözde ‘hikmeti hükümet’ düşüncesinin hüküm sürdüğü bir alandır. Devletin bu yönünün tersine, mübadelenin teminatı olarak otorite, hukuki dilde ifade edilebilmekle kalmaz, kendisi de sadece ve sadece hukuk olarak görünür yani soyut nesnel kuralla tamamen karışır (abç.) (141).

Paşukanis devletin hukukla kavranamayacağını savlamamaktadır. Tüm toplumsal ilişkilerin değil, üretim/mübadele temelli ilişkilerin hukuksal biçim kazandığı ve toplumsal ilişkilerin tek düzenlemeye biçiminin hukuk olmadığını kabul ettiği gibi, sınıf egemenliğinin tek biçiminin devlet biçimini olmadığını ve bu egemenliğin tek düzenlemeye biçiminin de resmi devlet araçları olmadığını kabul etmektedir. Devletin varlık nedeni, varoluşu yalnızca hukukla açıklanamaz.

Devletin *tüm* işlevlerini kavramaya çalışan hukuksal devlet kuramı, kaçınılmaz olarak yetersizdir (141). Örgütlenmemiş biçiminde olduğu gibi örgütlenmiş biçiminde de sınıf egemenliği, devlet iktidarının resmi alanı olarak tanımladığımız alanından daha genişir (142).

Paşukanis bu durum için devrimci mücadelelerin şiddetlendiği anlarda resmi devlet aygitinin yerini açık faşist topluluklara bırakmasını örnek göstermektedir (143/dn. 9).

Devletin Varlık Nedeni

Devlet iktidarı, üretim ilişkilerinde kurulan sınıf egemenliği ile bağlantılı olsa da ondan farklıdır. “Araçsız, doğrudan sınıf egemenliğinin yanısıra, toplumdan ayrılmış özgül bir iktidar olarak resmi devlet iktidarı bıçımı altında, dolaylı ve yansılı bir egemenlik de oluşur” (142). Üretimde kurulan sınıf egemenliği, tüm sınıfların üzerine yükselmiş, tüm toplumu kapsayan nesnel bir kamu gücü niteliğinde, kaynağını da güvence altına alacak biçimde yeniden kurulur. Paşukanis, devlet iktidalarının neden olduğu sorusunu sormaktadır.

Sınıf egemenliği, yani nüfusun bir kısmının diğerine tabiiyeti neden olduğu gibi kalmaz? Neden resmi devlet egemenliği biçimini kazanır veya aynı anlama gelmek üzere, devletin baskı aygıtı neden egemen sınıfın özel aygıtı olarak kurulmaz, neden bundan ayrılrı ve toplumdan ayrılmış, nesnel bir kamu gücü niteliği kazanır? (143)

Sınıf egemenliğinin nesnel devlet iktidarı biçimini almasının ideolojik işlevi olduğunu söylemek yeterli bir yanıt değildir.

Egemen sınıf için, ideolojik bir perde çekerek sınıf egemenliğini devlet paravanının arkasına gizlemenin ‘elverişli’ birşey olduğu açıklaması ile yetinmemeyiz. İdeolojik biçimlerin bilinçli olarak kullanımı, genellikle insanların iradesinden bağımsız olan kökenlerinden farklıdır (144).

Paşukanis devlet iktidalarının insanların iradesinden bağımsız kökenini, eşit ve özgür üretim/mübadale ilişkileri ile uyumsuz, fakat bunların gerçekleşebilmesi için gerekli olan “zor”un ayrı bir ugракta kurulması ile açıklamaktadır.

Bir kişiden diğerine yönelen ve şiddete dayalı bir buyruk olarak zor, mal sahipleri arasındaki ilişkilerin temel öncüleri ile çelişir. İşte yine bu nedenle zor burada, maskelenmemiş biçimyle, basit bir yerindelik edimi olarak ortaya çıkamaz. Daha ziyade, soyut bir kolektif kişilikten kaynaklanan ve kaynaklandığı kişinin yararına değil -çünkü, meta üretimi toplumunda her insan bencildir- fakat hukuksal ilişkilere katılan tüm üyelerin yararına kullanılan bir zor olarak ortaya çıkmak zorundadır (147). (...) Sömürü ilişkisi, ‘bağımsız’ ve ‘eşit’ meta sahibi iki taraf arasındaki bir ilişki, işçinin emek gücünü sattığı ve kapitalistin de bunu satın aldığı bir ilişki şeklinde gerçekleştiği oranda sınıfın siyasal iktidarı, kamusal iktidarı biçimini kazanır. (...) Piyasadaki serbest rekabet, özel mülkiyet özgürlüğü, ‘hakların eşitliği’ ilkeleri ve sınıf varlığının olduğu gibi güvenceye alınması, yeni bir devlet iktidarı biçimini, bir sınıfı kolektif olarak iktidara getiren demokrasiyi doğurur (145). (...) Toplum pazaraya benzediği oranda devlet aygıtı kendini, nesnel genel irade, hukukun otoritesi, vb. olarak gerçekleştirir (147).

Üretim/mübadale ilişkilerinin yarattığı egemenliğin devlet iktidarı biçimini almasının temeli yine bu ilişkilerden kaynaklanan çelişkilerdir.

Pazarda karşılaşan eşit ve özgür mal sahipleri, yalnızca soyut devralma ve devretme ilişkisinde bu nitelikleri taşırlar. Gerçek yaşamda, her türlü bağımlılık ilişkisi ile karşılıklı olarak bağlanmışlardır. Tüm bu sayısız somut bağımlılık ilişkileri, devlet örgütlenmesinin gerçek temelini oluşturur. Bununla birlikte hukuksal devlet kuramına göre herşey, sanki bunlar yokmuş gibi gelişir. Hukuksal doğru ile tarihsel ve toplumbilimsel araştırmmanın amacı olan doğru arasında bir uyumsuzluk olması kaçınılmazdır (151).

Üretim/mübadele ilişkilerinin yarattığı egemenlik ilişkilerinin güvencesi olarak devlet iktidarı hukuksal biçimleri aşan düzenleme biçimlerine sahiptir. Sınıf egemenliği kurulduktan sonra hukuksal özgürlük başlar. Devlet, hukuksal kuruluştaki özgür ilişkinin güvencesidir.

Yetkin devlet kuramlarının yaratılmasından önce burjuvazi devletini uygulamada kurmuştur (152). (...) Burjuva devletinin, (...) daha sonraki tüm yetkinleşimi, pazarda iki mübadeleciden herhangi birinin mübadele ilişkisini kendi gücüyle düzenleyememesini ifade eden tek bir ilkeye indirgenebilir; mal elmenlerinin^{*} birbirlerine malik sıfatıyla tanıdıkları karşılıklı güvenceyi cisimlestiren ve meta elmenleri arasındaki mübadele ilişkisinin kurallarını temsil eden bir üçüncü tarafın varlığı (153). (...) Gerçekte burjuvazi, sorunun diğer boyutunu yani sınıfı toplumun sadece, bağımsız mal sahiplerinin karşılaştığı bir pazar olmadığı fakat aynı zamanda, devlet aygitinin çok güçlü bir silah olarak ortaya çıktığı acımasız bir sınıf savaşının muharebe alanı olduğu gerçekini de hiçbir zaman kuramsal saflik adına gözden yitirmemiştir. (...) [B]ırıllarının ‘özgürlüğü’nün ‘derecesi’ sadece diğerlerinin hakkımıyet derecesine bağlıdır. Birarada yaşama kuralı, birarada yaşama olasılığıyla değil, birlерinin diğerlerine egemenliğiyle belirlenir (154).

Devletin oluşturacağı veya olmuşmuş olanı kabul edeceğİ ve uygulamasını güvence altına alacağı hukuksal biçimlerin sınırı bu egemenliğin güvenceli biçimde sürmesidir.

Hukuk ve Ahlak Düşüncesi

Hukuk ve ahlak aynı temelden gelen aynı ilişkilere yönelen, fakat farklı düzenleme biçimleridir.

Ahlaki varlık, hukuki varlığın zorunlu tamamlayıcısıdır ve her ikisi meta üreticileri arasındaki ilişkinin biçimleridir. Kantçı kesin buyruk, tüm bu tumturaklı sözler, insanın, hukuk alanında yapmaya zorlandığı şeyi ‘özgürce’, yani işsel inançla yerine getirmesine indirgenebilir (161).

Ahlakın nitelğini açıklamak için sınıf egemenliğini gizleyen bir ideoloji olduğunu saptamasını yeterli görmeyen Paşukanis, hukuk ve devlet ile ideoloji bağlantısı için yaptığına benzer açıklamalar getirmektedir:

Elbette, ahlaki kişi veya eşit kişi kavramı, gerçeklige uygun olmayan ideolojik bir oluşumudur. Bencil iktisadi özne kavramı da gerçekliğin, aynı oranda ideolojik bir çarpitmasıdır. Bununla birlikte bu iki belirlemem, bunu sadece soyut ve dolayısıyla tek yanlı biçimde ifade etse de özgül bir toplumsal ilişki ile uyumludur (160). (...) [Özgürlüğün, sınıf egemenliği ile bağlantılı olması gibi,] ahlaki tumturaklı sözler [de] toplumsal pratiğin ahlaksızlığı ile kopmaz biçimde bağlantılıdır ve ondan beslenir (164). (...) Büyük kapitalist, küçük kapitalisti, kişiliğinin mutlak değerine tecavüz etmeden, ‘iyiniyet’le batırır. Bir kişi olarak işçi, kişi olarak kapitalist ile ‘ilke olarak eşit’dir; bu eşitlik ‘serbest’ iş akdinde ifadesini bulur. Fakat aynı ‘somutlaşmış özgürlük’ten, işçi için, huzur içinde açılıktan ölmeye olağanlığı da doğar. Etik biçimin bu ikiyüzlülüğü, talih eseri ve kapitalizmin belli kusurlarıyla belirlenmiş dışsal bir eksiklik değildir. Tersine bizzat etik biçimin ayırdedici temel özellikleidir (164).

* Zilyetlik hakkı sahibi, en.

Ahlakın açıklanabileceği ve hukukla bağının kurulabileceği özgül toplumsal ilişki üretim/mübadele ilişkileridir. Ahlakın temel kuralı olan insan kişiliğinin eşitliği, emeğin değer yaratıcısı olma özelliği ve emeğin soyut emek gücüne dönüşerek metalaşması ile açıklanmaktadır.

İnsan emeği ürünlerinin birbiri ile değerler olarak ilişki kurabilmesi için insanların karşılıklı olarak, bağımsız ve eşit bireyler gibi hareket etmesi zorunludur. Bir insan diğerinin iktidarı altında bulunduğuanda, yani köle olduğunda, emeği, değerin yaratıcısı ve özü olma niteliğini kaybeder. Marx (...) insan kişiliğinin eşitliği ahlaki düşüncesini, meta biçimine bağlamakta yani bu düşünceyi, tüm insan emeği çesitlerinin uygulamada eşitlenmesinden çıkarsamaktadır (157).

Dirimsel varlık olarak insan iktisatta, hukukta ve ahlakta farklı biçimler kazanır.

Bencil özne, hukuksal özne ve ahlaki özne, meta üretim toplumunda insanın takınarak ortaya çıktığı üç maskedir (159). (...) Gerçekte, ahlaki özne, yani diğerleriyle eşit bir kişi olarak insan, değer yasası temelindeki mübadelenin önkosuluundan başka birsey değildir. Hukuki özne, yani mal sahibi olarak insan yine aynı önkosulu temsil etmektedir. Nihayet bu iki belirlenim, insanın bencil iktisadi özne olarak göründüğü bir üçüncüsüne çok sıkı biçimde bağlıdır. Birbirine indirgenemez ve görünüşte çelişkili olan bu üç belirlenim bir bütün olarak değer ilişkisinin, yani üretim sürecinde gerçekleşen insan ilişkilerinin, mübadele konusu ürünlerin nesneleşmiş bir özelliği olarak göründüğü bir ilişkinin gerçekleşmesi için gerekli koşulların tümünü ifade etmektedir (158).

İnsanın bu üç ortaya çıkış biçimini çelişkili gibi görünümkedir. Buna karşılık üretim/mübadele ilişkisi bu üç biçimin düzenlenmesini gerektirir.

Celişkiler, diyalektik olarak bir bütünde birləşirler. Mübadeleci, bencil olmak, yani saf iktisadi hesaplarla hareket etmek zorundadır, aksi takdirde, değer ilişkisi, gerekli bir toplumsal ilişki olarak ortaya çıkamaz. Mübadeleci, hak sahibi olmalı, yani özerk karar alma olanağına sahip bulunmalıdır, zira gerçekten de mübadelecinin *iradesi* ‘mallarda yerleşik’ olmak zorundadır. Nihayet mübadeleci, insan kişiliğinin eşitliği ilkesini cismileştirir, zira mübadelede tüm emek türleri birbiri içinde eritilmiş ve soyut insan emeğine indirgenmiştir (158).

Hukukun mübadele ilişkilerinin -güvence olan devletin kullandığı- zora dayanan niteliği ile ahlakın özgür seçime dayanan işleyişi arasında çelişki bulunmaktadır.

İki üç nokta (...) dışsal zor ile ‘özgür’ ahlaki ödev. Her zaman olduğu gibi ve burada da mantık sistemindeki bir çelişkiye, gerçek yaşamda, yani ahlak ve hukuk biçimlerini üreten toplumsal çevredeki çelişkiye yansır. Bireysel ile toplumsal, özel ile kamusal arasındaki, tüm çabalarına karşın burjuva hukuk felsefesinin kaldırılamadığı çelişki, meta üreticileri toplumu olarak burjuva toplumunun gerçek temelidir (172).

Paşukanis ahlak ile hukuk arasındaki bağlantıyı adalet kavramıyla kurmaktadır.

Adalet kavramının kendisi de mübadele ilişkisinden türetilmiştir ve onun dışında bir anlamı yoktur. Temelde adalet kavramı, (...) insanların eşitliği kavramından farklı birsey içermez. İşte bu nedenle adalet düşüncesinde herhangi bir özerk ve mutlak ölçüt görmek saçmadır. Öte yandan, adalet, etiği hukuka götüren basamaktır. A浑ak davranış ‘özgür’ olmalıdır, fakat adalet zorla sağlanabilir. Kişiyi ahlakî davranışa yöneltten zorlama, kendi varlığını inkâr etmeyi denemiş olur; buna karşılık adalet, açıkça herkesin ‘payına düşer’. Dışsal gerçekleştirmeye ve çıkışlı bencil bir etkinliğe

izin verir. Etik ve hukuksal biçim arasındaki en önemli temas ve uyumsuzluk noktaları burada yer almaktadır (168).

Sosyalizme özgü bir ahlak yoktur.

Devrim sonrası işçi sınıfının sınıf hukukunun ve sınıf devletinin olmadığını kabul eden Paşukanis aynı sorunla burada da karşılaşıyor: İşçi sınıfına özgü bir ahlak var mıdır? Yanıtı yine olumsuz. Biçim ile içerik bağlantısı Paşukanis'in yanıtında yine belirleyicidir.

Ahlakin, hukukun ve devletin burjuva toplumunun biçimleri olduğu gerçeği akılda tutulmalıdır. İşçi sınıfı bu biçimleri kullanmak zorunda olsa bile, bu durum kesinlikle, onların sosyalist bir içerik olarak gelişmeyi südürecekleri anlamına gelmez. Bu biçimler, sosyalist içeriği özümleyemezler; bunlar, söz konusu içerik gerçekleştiği oranda sönümlemek zorunda kalacaklardır (167).

Kapitalist üretim ilişkileri tam olarak açılmadığı, üretim/mübadele ilişkilerinin çelişkili niteliği varlığını sürdürdüğü sürece, devlet, hukuk ve ahlak sönümlemeye yolunda olsa da varlığını südürecektir.

Etiğin sınıfal içeriği, biçimini kendiliğinden ortadan kaldırırmaz. Bireyi sınıfa bağlayan yaşıyan bağ, benliğinin sınırları adeta silinecek ve sınıfın çıkarı gerçekten bireyin çıkarıyla özdeş hale gelecek denli güçlü olduğunda, ahlaki bir ödevin yerine getirilmesinden bahsetmek anlamsız hale gelir ve dolayısıyla bu durumda ahlak olgusu hiçbir biçimde mevcut değildir. Fakat çıkarlar arasında böyle bir kaynaşmanın bulunmadığı durumda, kaçınılmaz olarak, kendisinden kaynaklanan tüm yapılarla birlikte soyut ahlaki ödev ilişkisi de ortaya çıkar. ‘Sınıfın için en yararlı olacak biçimde davranış’ ilkesi, Kant’ın “genel bir yasa olabilecek biçimde davranış” kalıbiyla aynı tınıyı verecektir (166). (...) [Devrim, hukuku, devleti ve ahlaklı kendiliğinden işçinin sınıfı ile özdeşleşirmez.] İşçi sınıfı, sadece burjuva devletine ve ahlakına karşı değil, kendi öz devletine ve ahlakına karşı da serinkanlı bir eleştirel tavra sahip olmak zorundadır. Başka bir ifadeyle işçi sınıfı, bu biçimlerin varlıklarının ve aynı zamanda yok oluşlarının tarihsel zorunluluğunun bilincinde olmalıdır (168).

Hukuk ve Hukukun İhlali

Hukukun ihlali hukuk düzenine yabancı, onunla yapısal olarak uyumsuz değildir. Üretim/mübadele ilişkilerinde oluşan ve daha sonra hukuksal biçim halini alan normal düzensizlikten türemiştir. İhlal bir sapma, hukukun bozulması değil, hukukun niteliğidir.

Tarihsel olarak hukuksal ilişki, özgül niteliğini, özellikle hukukun ihlali ile olan ilişkide kazanır. Hırsızlık kavramı, mülkiyet kavramından daha erken ortaya çıkmıştır. Borç vermeden doğan hukuki ilişkiler, borçlunun borcunu ödemek istememesi durumuna göre belirlenmiştir. (...) [B]aşlangıçta normal olan belirlenmemişi, açıkçası yoktu (176).

Hukukun oluşumunda, üretim/mübadele ilişkilerinin hukuksal biçimler almada belirleyici olan “ilişkilerin normal biçiminin parçalanması ve bundan kaynaklanan çatışmalar[dır]” (176). Hukuksal biçim çekişme/çatışmanın tanımlanması ve çözüme yöntemlerinin geliştirilmesi ile oluşturulmuştur.

Somut insanın eylemlerinin hukuksal tarafın, yani bir hukuksal öznenin işlemlerine dönüşmesi davada açıkça ortaya çıkar. Muhakeme sürecinin [*davanın -OK*] dramatik niteliği, gerçek dünyanın yanı başında, algılanabilir bir özgül hukuksal varoluş yaratmıştır (177). (...) On iki Levha Kanunları, muhakemenin başlatılmasına ilişkin kuralla başlar: ‘*Si in ius vocat [ito]. Ni it, antestamino: igitur em capito* (Bir kimse yasal yöntemlere göre mahkemeye çağrılığında, gitmelidir; gitmezse, bu tanıklarla saptanır ve tutularak getirilir) (175).

Paşukanis'in açıklayıcı olarak kabul ettiği, normal ilişkilerin ihlalinden doğan çatışmalar alelade çıkar çatışmaları değil, üretimin ve mübadeLENİN niteliğinden kaynaklanan, başat çelişkilerden kaynaklanan çatışmalardır.

Üretim/mübadele ilişkilerinden kaynaklanan çatışmaların hukuki biçimleri yaratması özel hukukun açıklayıcısı olduğu gibi ceza hukukunun da açıklayıcısıdır. Paşukanis ceza düzenin ihlali ile özel çıkarların çatışmasıyla oluşan ihlalleri aynı kökene dayandırmaktadır. Sönümlenmeci ekolün ilımlı kanadı ise ceza hukukunun mübadele ilişkileri ile açıklanamayacağını savunuyordu.

Paşukanis özel hukuku ihlal ile açıkladıktan sonra ihlalin en gelişkin biçimini olarak suçun temel kavram olduğu ceza hukukunu açıklamaya geçiyor.

Özel hukuk, bizatihi hukuksal biçimin genel varlık koşullarını en doğrudan biçimde yansıtıyorsa ceza hukuku da hukuksal ilişkinin en yüksek yoğunluğa erişmesini temsil eder (176). (...) Genel olarak hukuk gibi, ceza hukuku da özerk özel çıkarların taşıyıcısı veya ideal mal sahipleri olan yalıtkı bencil özneler arasındaki ilişkilerin bir biçimidir (199). (...) Suç ve ceza kavramları, (...) hukuksal biçimin, ancak genel olarak hukuksal üstyapının sökümlenmeye başlamasıyla kurtulabileceğimiz zorunlu belirlenimleridir (199).

Ceza hukukunun en soyut biçimleri olan suç ve ceza da mübadele ilişkileri ile açıklanabilir.

Tamamen hukuksal ilk kavram olan eşdeğer kavramı, kaynağını, meta biçiminde bulur. Suç, dolaşımın özel bir türü, mübadele ilişkisinin, yani akdi ilişkinin sonradan, başka bir ifadeyle taraflardan birisinin keyfi eyleminden sonra kurulduğu özel bir türü olarak değerlendirilebilir (178).

Dirimsel bir varlık olarak insan için cezalandırmanın kökeninde özsavunma ve ölçü alma bulunsa da üretim/mübadele ilişkileri içindeki bencil öznenin hukuksal biçimlenişiyle suç, ceza, ceza yargılaması kavramları ortaya çıkar.

Özsavunma, hayvansal hayatın en doğal olayıdır ve canının sadece bireysel tepkisi biçiminde olduğu gibi bir topluluğun ortaklaşa tepkisi şeklinde de görülebilir. (...) Modern insan için ölçü alma fikri bir eşdeğerle giderim fikrine sıkı sıkıya bağlı[dr] (179). (...) Hukuksal düşüncenin, yani bir eşdeğer düşüncesinin açık ve kesin biçimde belirmesi ve nesnel olarak gerçekleşmesi ancak iktisadi gelişimin, bu eşdeğer biçiminin, mübadeledeki eşdeğer gibi geleneksel hale geldiği aşamasıyla olur (179). (...) Sırf biyolojik bir olgu olan ölçü alma, eşdeğerlerin mübadelesi biçimine, değerlerle ölçülen mübadele biçimine bağlanır bağlanmaz hukuksal bir kuruma dönüşür (180). (...) Diğer fiziksel şiddet araçlarının yanısıra cezaevleri ve hücreler, İlkçağ ve Ortaçağda da mevcuttu. Fakat insanlar buralarda genellikle ölünceye veya fidyelerini ödeyinceye kadar tutuluyordu. İşlenen suçun belli bir miktar özgürlük karşılığında

tazmin edilebileceği fikrinin gelişebilmesi için, tüm somut toplumsal zenginlik biçimlerinin en soyut ve yalın biçimde, zamanla ölçülen insan emeğine indirgenmiş olması gerekiyordu (191). (...) Mahkeme kararı ile belirli bir süre hürriyetten mahrumiyet, modern, yani burjuva-kapitalist ceza hukukunun, eşdeğer tazmin ilkesini gerçekleştirdiği özgül biçimdir. Bu biçim, soyut insan ve zamanla ölçülebilen soyut insan emeği tasarılarıyla derinden fakat bilincsizce bağlıdır (191).

Devrim Sonrası Ceza Hukuku

Ceza hukuku, tüm hukukun kaderinden bağımsız bir geleceğe sahip değildir. Devlet ve hukuk devrim sonrası üretim/mübadele ilişkilerinin dönüştürülmesiyle sökümlenip gidecektir. Paşukanis bu konuda çok nettir. Ceza hukuku konusunda ayrı bir vurgusu daha bulunmaktadır. Sovyet yasalarında ceza hukuku terminolojisi değiştirilmiştir. Paşukanis devrim sonrası ceza hukuku kavramlarındaki değişim, ilgili ilişkilerin sökümlenmekte olduğunu göstermeyeceği saptamasını da yapmaktadır. Zira üretim ve mübadele hala meta biçimine dayanmaktadır.

Meta biçimini ve ondan kaynaklanan hukuksal biçim topluma damgasını vurmayı sürdürdüükçe, hukuk dışı bakış açısına göre tamamıyla anlamsız olan, her suçun ağırlığının, ay ve yıl olarak hapis şeklinde tartılıp ifade edilebilmesi düşüncesi, adli uygulamadaki gücünü ve gerçek önemini koruyacaktır (195).

1919 yılında cezanın temeli olarak kusurluluk ilkesini reddeden ve cezanın kendisini de bir kusurun tazmini olarak değil fakat yalnızca savunma tedbiri olarak belirleyen düzenlemeler yapılmış, 1922 tarihli Ceza Kanunu'nda da kusurluluk kavramı terk edilmiştir. Ders kitapları da bu yönde değiştirilmiştir. Ceza kavramı yerine “toplumsal savunmanın adli-düzeltilci önlemleri” adlandırılmasa kullanılmıştır. Paşukanis bu değişimin temsili bir değeri bulunduğuunu gerçek bir değişiklik yaratmayacağı savunmaktadır.

Terimlerdeki değişiklik, konunun özünde bir değişiklik yaratmaz. (...) Böyle bir terimsel değişim, şüphesiz belli bir temsili değeri bulunmaktadır. Fakat sorun, temsillerle tatmin edici biçimde çözülmez (196). (...) Elbette bizim gelişimimiz de bu yönde ilerlemektedir ve ilerleyecektir. Bununla birlikte, geçici olarak, toplumsal savunma önlemlerinden bahsederken ‘muhakeme’ terimi üzerinde vurgu yapmamız gereği ve somut muhakeme ve ceza kanunu biçimleri varlıklarını sürdürdüğü sürece, terimsel değişim büyük oranda sırf biçimsel bir reform olarak kalacaktır (196).

Kapitalist üretim/mübadele ilişkileri aşılırken sökümlenecek olan ceza hukukun işlev ve biçim değişikliği teknik düzlenmeye dönüşme yönünde olacaktır.

Cezanın, tazmin niteliğinden, toplumsal savunmanın uygun tedbiri olmaya ve toplumsal olarak tehlikeli bireylerin yeniden eğitilmesine dönüştürülmesi, sadece saf muhakeme alanının dışında yer almayan, aynı zamanda, başarısı durumunda muhakemeyi ve mahkeme kararını da tamamen gereksiz hale getiren bir örgütlenme görevinin yerine getirilmesini gerektirir. Bu görev tamamen yerine getirildiğinde, yeniden eğitme, artik herhangi bir ‘suç’ müeyyidelendiren bir mahkeme kararının basit bir ‘adlı sonucu’ olmayacağı, fakat tıbbi ve eğitbilimsel nitelikte, tamamen özerk bir toplumsal işlevde dönüşecektir (196). (...) Toplumsal savunma ilkesinin düzenli uygulanması, ayrı bir suçlar (ve mantıksal olarak bunlara bağlı, yasa veya

mahkemece belirlenmiş *cezai tedbirler*) derlemesi yaratılmasını değil, fakat, toplumsal olarak tehlikeli durumları gösteren *belirtilerin* açık bir tanımını ve toplumu korumak için her bir özel durumda uygulanacak *yöntemlerin* açık ve ayrıntılı biçimde hazırlanmasını gerektirir (197).

Hukuk biçimlerinin, yerlerini bilimsel teknik düzenleme biçimlerine terk etmesi Paşukanis sömürleme anlayışının temelini oluşturur.

Kamu Hukuku-Özel Hukuk Ayrımı

Kamu hukuku-özel hukuk ayırmı hukuk disiplinleri arasındaki bölünmeye ilişkin teknik bir tartışma olmaktan çok hukukun geleceğine ilişkin bir konudur.

Üretim araçlarının özel mülkiyeti ve bunun sonucu olan artı ürüne elkoyma aylaklı ile üretimin tamamen toplumsallaşması arasındaki çelişkiden kaynaklanan çatışmalar hukuksal düzenleme biçiminin varlık nedenidir. Bu çelişki aşıldığında bundan türeyen temel çıkar çatışmaları da ortadan kalkacaktır. "Hukuksal biçimim ve hukuksal ideolojinin ortadan kaldırılmasının gerçek koşulu, bireysel çıkarlarla toplumsal çıkar arasındaki karşılığın aşıldığı bir toplumsal durumdur" (103). Bu durumda mübadele ilişkilerinin düzenleme ilkelerinden farklılaşan bir hukuksal biçimini anlatan kamu hukukunun, hukukun sömürleme aşamalarında belirleyici olacağı, özel hukuk ilişkilerinin bir kısmının kamu hukuku biçimleri alarak sömürleme yoluna gireceğini öngörebiliriz.

Paşukanis kamu hukuku ile yalnızca devletin zor kullanma tekelinden kaynaklanan ilişkilerin hukuki biçimini anlamamaktadır. Hatta devletin hukuksal kavramlaştırılmasının hiçbir zaman bir kuram haline gelmemiş olduğunu ve gerçekliğin ideolojik deformasyonu olarak kaldığını düşünmektedir (94). Buna karşılık Paşukanis, kamu hukukunun insanın hukuk öznesine dönüşmesinin farklı bir biçim olduğu fark etmiş, ancak bu konuda ilerlememiştir. Paşukanis, kamu hukuku biçimlerinin kaynaklandığı ve düzenlediği toplumsal ilişkileri doğru biçimde saptamaktadır.

Hukukun, özel ve kamu olarak bölünmesi, pek çok özgül sorun doğurur; çünkü, sivil toplumun üyesi olarak bencil insanın çıkarı ile siyasal bütünlüğün soyut genel yararı arasındaki sınır ancak soyutlama düzeyinde belirlenebilir. Gerçekte bu alanlar, içe geçmişdir (abç.) (101).

İnsan üretim/mübadele ilişkilerinde bencil iktisadi özne, bunların hukuksal biçim kazanmasında hukuk öznesi (kişi), siyasal alanın oluşumunda ise yurttaşır. Böyle bir saptama Paşukanis'te bulunmamaktadır. Kamu hukuku biçimlerinin kaynağı ve yöneldiği alana ilişkin saptamasını derinleştirmemiş, kamu hukukunun zayıflığını vurgulamıştır: "(...) [K]amu hukuku kuramları, gülünç sayılabilenek derecede zorlama, yapay ve tek yanlı kurgularla doluyken, özel hukuk, yalınlığı, açıklığı ve olgunluğu ile belirginleştir (102)."

Siyasal alandaki toplumsal ilişkilerin hukuksal biçim kazanması özel hukuk biçimlerinin kullanılmasıyla gerçekleşmektedir, bunun dışında bir yol yoktur.

“Kamu hukuku, özel hukuk biçiminin siyasal alandaki yansımاسından başka birsey değildir veya genel olarak, hukuk olma niteliğine sahip değildir” (103). Bununla birlikte en önemli özelliği, özel hukuk biçimlerinin kamu hukukunda bozularak kullanılmasıdır. Üretim/mübadele ilişkileri siyasal alanın müdahalesi ve özellikleriyle bozulduğu/dönüştürüldüğü/geliştirildiği oranda özel hukuktan alınan biçimler de kamu hukukunda yeni nitelikler kazanır. “‘Kamu hukuku’ kavramı, ancak hareketi içinde, kendini karşılıyla tanımlayıp özel hukuku ittiği ve yine kendi çekim merkezi olarak özel hukuka döndüğü hareketi içinde gelişebilir” (105). Ayrıca Paşukanis hukusral biçimin ayırt edici özelliğinin kamu hukuku-özel hukuk karşılılığı olduğunu savunmaktadır. “Hukukun kamu hukuku ve özel hukuk olarak bölünmesi, hem tarihi ve hem de mantiki açıdan hukusral biçimini belirler” (105). Bu durumda, tırnak içine alarak hukuk nitelemesi yaptığı kamu hukukunun gelişimi aynı zamanda hukusral biçimin sökümlenme sürecinin bir aşaması olacaktır. “Hukusral biçimin ve hukusral ideolojinin ortadan kaldırılmasının gerçek koşulu, bireysel çıkarla toplumsal çıkar arasındaki karşılığın aşıldığı bir toplumsal durumdur” (103).

Sonuç: Sönümlenmeci Kuramın Olanakları

Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm kitabının özet-incelemesini yapmakla yetindik. Paşukanis'in diğer çalışmaları da Türkçeye çevrilmemeyi ve tartışılmayı bekliyor. Daha da önemlisi hukuk biçimini almış toplumsal ilişkilerin anlaşılması, hukusral biçimlerin çözümlenebilmesi, toplumsal gerçekliğin kavranmasında hukukun ve hukukçuların yarattığı çifte dolayının aşılabilmesi için *Hukuk Genel Kuramı*'nın olanaklarının⁹⁷ incelenmesi ve işlenmesi de gerekiyor.

Paşukanis hukuk kuramcısı olduğu kadar devrimci siyasal yapının oluşumunda görev alan bir uygulamacıydı. İşçi sınıfına, kendisine ait olduğunu düşünse de devlette ve hukukuna karşı serinkanlı bir eleştirel tavır içinde olmasını salık vermişti. Bu öneriyi kendisinin gerçekleştirebildiğini söyleyemek olanaklı değil. Yine de günümüze *hukukta sökümlenmeci kuramı* kaldı.

Sönümlenmeci hukuk kuramı Paşukanis'in *Hukuk Genel Kuramı*'nı temel alan çalışmalarla geliştirilecektir.

Devlet ve hukuk ebedi biçimler değildir. Bunların insanlık tarihinden silinmesinin başlangıcı devrim anı olmadığı gibi ortadan kalkacakları gün için de bir tarih veya aşama verilemez. Kapitalizm içinde de hukukun sökümlenmeye doğru yönelmesi olanaklıdır. Kapitalist toplumsal formasyonda, mübadele ilişkilerinin egemen sınıflar lehine, belki de çoğunlukla onlar lehine veya emekçi sınıflar lehine kısmen de olsa bozulduğu, gerileyildiği ve aşıldığı alanların hukuki biçimler kazanmasına özel olarak çalışılmalı; ortaya çıkışmış bu biçimler, sapmalar, bozukluklar, istisnalar

⁹⁷ Loiseau'nun “Directions pour une Approche Marxiste du Droit: La Théorie général du droit d'E. B. Pashukanis”, ve Koen'in “In Defence of Pashukanism” çalışmalarını bir kez daha anımsatalım.

ve daha da önemlisi dönemin basit tavizleri olarak hor görülmeliidir. İnsanlık biriktir. Nitel bir patlama olan devrim, nicel birikimlere dayanır. Bir ihtilal olarak kalmayıp inkılap olacaksas, devrimleşecekse, hedef aşamalılık değil *olustur*. “Devrimci siyasi faaliyet pek çok güçlüğü aşmak zorundadır: henüz bugün var olmayanı gelecekte gerçekleştirebilir, fakat geçmişte gerçekten var olmayanı bir çırıpta ortaya çıkaramaz” (s. 86).

Hukukun Marksist yönteme dayanan araştırması hukukun sınıf egemenliğinin aracı olduğu saptamasıyla yetinmemelidir. Hukuksal biçimler egemenlik ilişkilerindeki işlevinin yanısıra, biçim verdiği mübadele ilişkileri ile bunların türediği üretim ilişkileri, sermaye birikimi ve genel olarak kapitalist toplumsal formasyonun kurucu unsurları ile bağlantısı içinde incelenmelidir. Ancak bu yöntemle hukuksal biçimlerin sınıf egemenliğindeki destekleme ve gizleme işlevinin kökenlerini, çalışma mantığını anlayabileceğimiz gibi hukuksal biçimlerin yarattığı mücadele olanaklarını ve dönüşüm potansiyellerini de kavrayabiliriz.

Bazı hukuksal biçimler/kurumlar/kavramlar çöpe atılacak, bazıları zayıflatılacak, kimileri eğilip büüküerek bozulacak, bunlar olanaklı olmadığından sökünenme olanağı olan yeni biçimler yaratılacaktır. Bütün bunlar kapitalizmin temel çelişkisinin, üretimin (dağıtım ve tüketimin) son derece toplumsallaşmış yöntemlerle örgütleniyor oluşu ile kendilerine artı değere el koyma “hakki” veren üretim araçlarının az sayıda kişinin özel mülkiyetinde oluşu arasındaki çelişkinin yarattığı olanaklar zeminde sınıfsal/siyasal mücadele ile gerçekleşecektir. Söz konusu çelişki kişi ve sözleşme hukuki biçimlerini yıpratmakta, mevcut fakat zayıf kamu kavramının kullanım olanaklarını yaratmaktadır. Değişim değerinin soyut taşıyıcısı hak ehliyetine sahip hukuk öznesi kişi, nesneler meta nitelğini yitirip toplumsal/dirimsel ihtiyaçların gerçek karşılayıcısı olan ürünlere dönüştükleri, kullanım değerini temsil ettikleri oranda gerçek insana dönüşecek, emeğin ve nesnelerin kullanım değerini örgütleyen özne de devlet değil kamu olacaktır. Hukukçu kendi sonunu hazırlayan yeni bir düzenleme biçiminin araçlarını ve biçimlerini, kullanmakta olduğu biçimlerde aramaya başlamalıdır.

Kaynakça

- Arthur, C. J. (2003) “Editor’s Introduction”, E. B. Pashukanis, *The General Theory of Law & Marxism*, İkinci Baskı, New Jersey: Transaction Publishers.
- Beirne, Piers ve Robert Sharlet (1980) “Editor’s Introduction”, *Selected Writings on Marxism and Law*, London ve New York: Academic Press Inc., s. 273-301.
- Butler, William E. (1976) “Soviet International Legal Education: The Pasukanis Syllabus”, *Review of Socialist Law*, s. 79-102.
- Fuller, Leon L. (1949) “Pashukanis and Vyshinsky: A Study in the Development of Marxian Legal Theory”, *Michigan Law Review*, Sayı 47, s. 1157-1166.

- Goldman, Wendy Z. (1993) *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917-1936*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hazard, John N. (1957) "Pashukanis is no Traitor", *American Society of International Law*, Cilt 51, Sayı 2, s. 385-388.
- Hazard, John N. (1980) "Foreword to Evgeny Pashukanis", P. Beirne ve R. Sharlet (eds.) *Selected Writings on Marxism and Law*, London ve New York: Academic Press Inc., s. 273-301.
- Hazard, John N. (2003) "Tarihsel Deney: Ekim Devrimi Sonrası Sovyet Hukuk Kuramının Oluşumu", Çeviren Onur Karahanoğulları, *Praksis*, Sayı 10, s. 279-300.
- Head, Michael (2001) "The Passionate Legal Debates of the Early Years of the Russian Revolution", *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, Vol. XIV, No. 1, s. 3-27.
- Head, Michael (2004) "The Rise and Fall of a Soviet Jurist: Evgeny Pashukanis and Stalinism", *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, Vol. XVII, No. 2, s. 269-294.
- Head, Michael (2008) *Evgeny Pashukanis. A Critical Reappraisal*, Oxfordshire: Routledge-Cavendish.
- Huskey, Eugene (1991) *From Legal Nihilism to Pravovoe Gosudarstvo: Soviet Legal Development, 1917-1990*, Washington, D.C.: The National Council for Soviet and East European Research.
- Kamenka, Eugene ve Alice Erh-soon Tay (1970) "The Life and Afterlife of a Bolshevik Jurist", *Problems of Communism*, Cilt XIX, s. 72-79.
- Koen, R. (2011) "In Defence of Pashukanism", *PER/PELJ*, Cilt 14, Sayı 4, s. 104-169.
- Lefebvre, Henri (1947) *Logique formelle. Logique dialectique*, Paris: Éditions anthropos.
- Loiseau, Léon (2002) "Directions pour une Approche Marxiste du Droit: La Théorie général du droit d'E.B. Pachukanis", *Actuel Marx en ligne*, Sayı 16, s. 1-53.
- Ludwikowski, Rett R. (1987) "Socialist Legal Theory in the Post-Pashukanis Era", *Boston College International and Comparative Law Review*, Cilt 10, Sayı 8, s.323-342.
- Marx, Karl (1983) "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş (1857)", *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Beşinci Basım, Ankara: Sol Yayımları, s. 237-246.
- Milovanovic, Dragan (2003) "Introduction to the Transaction Edition", E. B. Pashukanis, *The General Theory of Law & Marxism*, İkinci Baskı, New Jersey: Transaction Publishers.
- Pashukanis, E. B. (1951) *The General Theory of Law and Marxism*, J. Hazard (ed.) *Soviet Legal Philosophy*, Translated by Hugh W. Babb, Cambridge: Harvard University Press.
- Paşukanis, Evgeny B. (1970) *La Théorie générale du droit et le marxisme*, Traduction de Jean-Marie Brohm, Paris: Études et documentation internationales (ÉDI).
- Paşukanis, Evgeny B. (2011) *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, Çeviren Onur Karahanoğulları, İkinci Baskı, İstanbul: Birikim Yayımları.
- Powell, Stephen J. (1967/1968) "The Legal Nihilism of Pashukanis", *Florida Law Review*, Sayı XX.
- Sharlet, Robert (1977) "Stalinism and Soviet Legal Culture", Robert C. Tucker (ed.) *Stalinism. Essays in Historical Interpretation*, New York: Norton.

NotaBene Yayınları

**MODERN ZAMANLAR
BİR YOKMUŞ BİR VARMİŞ
Fikret Başkaya'ya Saygı II**

**Editörler
Hakan Mertcan & Aydın Ördek**

**Kapak Tasarımı: Canis Döşemeci Başstüllü
Dizgi: Ulaş Akyol**

**Baskı ve Cilt: Hermes Tanıtım Ofset Baskı Hiz. Kağıt. Ltd. Şti. Sertifika No: 14847
Büyük Sanayi 1. Cad. No: 105 İskitler / ANKARA Tel: 0.312 384 34 32**

**1. Baskı
2014
Ankara**

ISBN: 978-605-5513-94-8

**www.notabeneyayinlari.com • facebook.com/NotaBeneYayinlari • twitter.com/NotaBeneY
© Renas Yayıncılık Matbaacılık Filmcilik Reklam Yazılım Donanım Bilişim San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez (Ankara): Bankacı Sok. 18/1 Çankaya /Ankara Tel: 312 417 05 44
İstanbul Büro: Hamalbaşı Sk. Üstündağ İş Merkezi No:14/123 Galatasaray/İstanbul Tel: 212 244 31 61
Sertifika No: 18074**